БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛАРЫ, БАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының
Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң,
ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң органы

1954 чылда үндезилеттинген

1954
МАЙ
20
ЧЕТВЕРГ
№ 101 (3038)

ӨРТЭЭ 20 КОП.

БӨГҮНГҮ СОЛУНДА:

Орус болгаш Украин өңнүктериниң дузаламчызы-биле (1 арын).

УКРАИНАНЫҢ РОССИЯ-БИЛЕ КАТАП КАТТЫШКАНЫНЫҢ ҮШ ЧҮС ЧЫЛЫНГА ХОЛБАШТЫР (1 арын).

ОБЛАСТЫҢ ХОВУЛАРЫНДА (1 арын).

Л. Горячева.—Колхозтарга хой кыргылдазын организастыг чорудар (1 арын).

И. Торжу.—Хереглел кооперациязының ажылын экижидер (2 арын).

П. Белых.—Ниитиниң чемненилге черлериниң ажылынче кичээнгейни күштелдирер (2 арын).

Н. Старовойтов. — Украинаның Россия-биле катап каттышканының дугайында төөгүлүг документилер (2,3 арыннар).

Д. Ендан. — Хойжуунуң чедиишкини (3 арын).

Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузар дугайында Даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралынга 1954 чылдың апрель 14-те В. М. МОЛОТОВТУҢ медеглели (3,4 арыннар).

Даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралы (4 арын).

Садыг ажылдакчыларының чугула сорулгазы

Бистиң чурттуң улус ажыл-агыйында совет садыг чугула черни ээлеп, күрүне үлетпүрү-биле көдээ ажыл-агыйның аразында экономиктиг харылзааны, ажылчын аңгы биле колхозчу тараачыннарның эвилелиниң экономиктиг үндезиннерин улам быжыглаарының хереэнге улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ооң хөгжүлдезин бүгү тала-биле калбартыр чорук ажылчы чоннуң чаагай амыдыралын улам бедидеринге холбашкан кол айтырыгның бирээзи болур. Ажылчыннарның боттуг ажыл төлевириниң, көдээ чоннуң чаагай амыдыралы деңнелиниң көдүрлүүшкүнү, өртектериниң үргүлчү чиигээшкини болза, улустуң хереглел барааннарынга чоннуң негелдезиниң өскенин болгаш садып алыр аргазының улгатканын болдурган.

Совет садыг ажылдакчыларының сорулгазы болза, хереглекчилерни хандырарын экижидери, хоорай болгаш көдээге эргежок чугула бүгү барааннар чонга четчир турарын чедип алыры болур. Бешки беш чылдың планында бараан саарылгазын 1950 чылга деңнээрге 70 хуу чедирери көрдүнген, ону бистиң чурт бир чыл бурунгаар ажыр күүседип турарын амыдырал бүзүредип турар.

Совет садыгның культуразын бедидер, ооң ажылдакчыларының хереглекчилер мурнунга ак-сеткилдиг бараан болурун чедип алыр талазы-биле Бай-Тайга райпозу чамдык ажылдарны кылган. Райпо 1953 чылда бараан саарылгазының планын 102,9 хуу, а бо чылдың баштайгы кварталында—118 хуу күүсеткен. Сүт-Хөл, Тожу райполары бо талазы-биле база багай эвес көргүзүглерлиг болган. Садыг ажылында 18 чыл болган Бай-Тал магазининде Доржу, Шуйнуң «Мурнакчы» колхозта садыгжы Очур, Кызылдың № 5 магазинде Седельникова, Көк-Тейде «Совет Тыва» колхозта садыгжы Шульбаева ышкаш садыгның кызымак ажылдакчыларын хөйну адап болур.

Мооң-биле кады бистиң ажылывыста улуг четпестер барын айтыры чугула. Бо дугайын хереглекчилер төлээлекчилериниң февраль, март айларда болгулаан хуралдарынга райпо баштаар черлериниң отчёттары болгаш анаа болгулаан шүгүмчүлелдер тодаргай көргүскен. Горпо болгаш райполар ажылчы чоннуң, колхозтарның негеп турары дыка хөй барааннарны четпес хандырып, үлетпүр барааннарынга чоннуң чөптүг негелделерин өөренип көрбейн турар. Бараанны районнар азы магазиннер аайы-биле хуваарда шын эвес кылып турар фактылар бар: чайгы хереглелдерни кыжын, а кышкызын чайын садыглаар, көдээде чугула негетинип турар үүлдерни хоорайга азы складтарга үр чытырар, чамдык черлерже бараанны хемчээлинден ажыр чоруткаш, өскелерин шуут уттуп турар.

Хереглекчилер төлээлекчилериниң хуралдарынга илерээн ол бүгү четпестер болза, облпотребсоюзтуң баштаар чериниң, горпо болгаш райполарның ажылында план чок, канцеляржы-бюрократсыг стилди хереченлеп турар. Бараан саарылгазының өзүлдезинден садыг четкизи хожудап, коопертив магазиннерин болгаш складтарын садыг дерилгелери-биле четпес хандырып турарындан область 1953 чылда бараан саарылгазын үгле 97 хуу күүсеткен, а бо чылдың баштайгы кварталында планны ыракта чедир күүсетпээн.

Облпотребсоюзтуң баштаар чериниң аппарады чер-черде амыдыралдың шынныг байдалын билбес, үгле дужаал, айтыышкыннар-биле кызыгаарлатынгаш, телефон дамчыштыр медээ хураарынга өйлежип турар. 1953 чылда аппарат доктаалдарга, дужаал болгаш айтыышкыннарга 24 тонна саазын, телефонга 39 муң, а телеграммага 61 муң рубль чарыгдаан чорук облпотребсоюзтуң массадан хоорук, канцеляржы-бюрократсыг метод-биле ажылдап турарының фактызы болур. Бир эвес райполарда байдалды ап көөр болза, шак ындыг төнчү чок саазын шуушкуннары, ниитиниң хөренгизинге камналга чок чарыгдалдар оон каш оп катап хөй болуру билдингир.

Партия болгаш чазак көдээ ажылагайны шынгыы көдүрерин хандырарынче угланган чугула хемчеглерни боттандырып турар. Көдээ ажылагый продукцияларын бүдүрериниң улгатканы, ооң бараанныг чоруунуң өскени, а ол ышкаш белеткел база садып алыр өртектериниң бедээни болза, колхозчу тараачыннарга улуг ажыкты бербишаан, хереглел кооперациязының ажылынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Ындыг турбуже облпотребсоюзтуң белеткелдер эргелели, ооң районнарда конторалары дыка багай ажылдап, планын үргүлчү күүсетпейн келген.

Кандыг-даа ажыл-херекти кижилер, кадрлар кылып боттандырар болганда, оларны шын шилиир, өөредир, ажылынга мергежилиг бедидер айтырыг удуртукчу бүрүзүнүң хүлээлгези. Партияның бо талазы-биле негелдезин облпотребсоюз, ооң кадр кылдызы боттандырбайн турар. Ажылга кижилерни хүлээп алырда оларның ажыл-ишчи болгаш политиктиг мөзү шынарын өөренмейн турарының уламынан ниитиниң хөренгизинге самыгдалдар көвүдеп, кооперацияның уставынга каржы, хереглекчилерге доңгун үүлгедиглер төрүтүүп турар. Ол ышкаш ниитиниң чемненилге черлеринде улуг четпестер бар, столоваяларның, чайнаяларның культурлуг деңнели чоннуң өзүп турар негелделеринден дыка хожудап, чемниң шынары куду, чемненикчилерге хайгаарал багай болуп турар.

Хереглел кооперациязы хөй-ниитиниң массалыг организациязы болур, ынчангаш баштаар черлериниң болгаш ревизия комиссияларының ажылы хуучуларның контролюнга турар ужурлуг.

Совет садыгның культуразын бедидер, ооң ажылдакчыларының биллин болгаш харыысалгазын улгаттырар, онаашкан ажылын медереллдиг көөр, хереглекчилерни хүндүлээр ёзуга оларны кижизидер чорук садыг организацияларында парторганизацияларның сонгаарлатынмас сорулгалары болур.

Совет садыг ажылдакчыларының амгы сорулгазы болза, көдээге болгаш хоорайга аъш-чемниң, үлетпүр барааннарының садыглаашкынын экижидери, ниитиниң чемненилге черлерин болгаш садыг четкилерин калбартыры дээш могаг чок демисежири болур. Бүгү улустуң сагыш салыышкынынга бүргеткен совет садыгның ажылдакчылары партия организацияларының хүн-бүрү удуртулгазы-биле бодунуң ажылынга чаа-чаа чедиишкиннер дээш бүгү күштерин салырлар.

УКРАИНАНЫҢ РОССИЯ-БИЛЕ КАТАП КАТТЫШКАНЫНЫҢ ҮШ ЧҮС ЧЫЛЫНГА ХОЛБАШТЫР

Украинаның совет чогаалчылар Эвилелиниң юбилей пленуму

КИЕВ. Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылынга алдар болдурган Украинаның совет чогаалчылар Эвилелиниң баштаар чериниң юбилей пленуму май 14-те маңаа болуп эрткен. Киевтиң Офицерлер бажыңының каастап-шимээн залынга украин шүлүкчүлер, шин чогаадыкчылары, проза бижикчилери, уран-чүүлдүң ажылдакчылары, эртемденнер, дээди өөреникчилериниң, хоорайның партия-совет активиниң төлээлекчилери чыылганнар. Чалчылар — Москваның болгаш Ленинградтың чогаалчылары, бүгү эвилелдешкен республикаларның чогаалчылар организацияларының төлээлери олурушканнар.

«Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылы—орус болгаш украин улустарның база ССРЭ-ниң бүгү улустарының национал улуг байырлалы» деп илеткелди Украинаның совет чогаалчылар Эвилелиниң баштаар чериниң даргазы М. Бажан кылган.

Совет чогаалчылар Эвилелиниң мурнундан К. Симонов украин чогаалчыларга байыр чедирген. Эвилелдешкен республикаларның чогаалчылар организацияларының төлээлекчилери база украин чогаалчыларга байыр чедиргеннер.

Улуг орус улуска чүректиң ханызындан өөрүп четиргениниң сөзүн Олесь Гончар илереткен. Украин чогаалчылардан акы-дуңма Россияның литература ажылдакчыларынга белек—сөстүң улуг чурукчузу, орус болгаш делегей литературазының классиги Лев Николаевич Толстойнуң хүлер скульптуразын ол дамчыдып берген.

ССРЭ-ниң Совет чогаалчылар Эвилелиниң бир дугаар секретары А. Сурков пленумга чүве чугаалаан.

(СЭТА).

Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылынга холбаштыр ол болуушкуннуң төөгүлүг черлеринче совет кижилер улуг сонуургал салып турар.

Чурукта: Киев областың Переяслав-Хмельницкий хоорайда Богдан Хмельницкийниң шөлү. Үш чүс чыл мурнунда бо шөлге Богдан Хмельницкий украин улустуң төлээлекчилериниң мурнунга чүве чугаалаан.

Чуруу **С. Шиманскийнин.** СЭТА-ның пресслишези.

Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылын бүгү чурт демдеглеп турар

ЯРОСЛАВЛЬ. Областың ажылчы чоннары Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылын демдеглеп турар. Ярославльдың энергетиктериниң коллективиниң хуралы болган. Украин болгаш орус улустарның бузулбас найыралының дугайында илеткелди башкы эш Погодина кылган. Ооң соонда хуралдың киржикчилери «Богдан Хмельницкий» болгаш «Улустарның найыралы» деп киноларны көргеннер.

Төөгүлүг болуушкунга алдар болдурган делгелгелер клубтарда, культура бажыннарында болгаш библиотекаларда ажыттынган.

Бүгү улустуң байырлалынга холбаштыр Ярославльче Запорожьениң Щорс аттыг украин шин театры келир. Ф. Г. Волков аттыг шин театрының коллективи Запорожьеже болгаш Киевче гастрольга баар.

БРЯНСК. Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылынга алдар болдурган муң хире лекцияларны хоорайларга болгаш районнарга политиктиг болгаш эртемниг билиглер нептередириниң талазы-биле ниитилелдиң область салбырының лекторлары өмчааннар.

Дыка хөй кино театрларда украин кинолар үүнүп турар. Төөгүлүг болуушкунга алдар болдурган байырлыг хуралдар бүдүрүлгелерде, колхозтарда болгаш совхозтарда өртип турар.

ДОНДА РОСТОВ. Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылының дугайында агитаторларның беседалары «Ростсельмаш» заводтуң цехтеринде эртип турар.

Хоорайның М. Горький аттыг төп садында «Улуг найырал» деп делгелге ажыттынган. Ооң экспонаттары орус болгаш украин улустарның найыралының дугайын, Совет Украинаның чедиишкиннериниң дугайын көргүзүп турар.

(СЭТА).

Улустарның найыралының улуг байырлалынга алдар кылдыр

ШАГААН-АРЫГ. (Телефон-биле). Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылының байырлалынга чедиишкиниг ужуражыры дээш Улуг-Хем районнуң ажылчы чоннары бүгү совет улус-биле бир дөмей бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Район тараа культураларының тарылга планын майның 18-те бүрүн күүсеткен. Ылаңгыя Жданов аттыг, Ленин аттыг, Калинин аттыг колхозтар чажылдазын майның эгезинде-ле дооскан турган.

Улустуң улуг байырлалынга күш-ажылчы белек кылдыр часкы хову ажылын бедик агротехниктиг негелделер ёзугаар доозарын колхозчу тараажылар болгаш механизаторлар хүлээнгеш, улам чүткүлдүг ажылдап турар. Районда ногаа болгаш картофель олуртулгазы, мал чеми культураларның тарылгазы амгы үеде массалыг калбарган. Турлагларда болгаш фермаларда, бүдүрүлге болгаш албан черлеринде беседалар, тайылбыр массалыг ажылдар, школаларда, клубтарда болгаш колхозтар төптеринде кежээлер, кино болгаш оюн концерттер болуп турар.

Мооң-биле кады байырлалдың хүнүн эрттириниң район комиссиязы белеткел талазы-биле элээн хемчеглерни ап чоруткан. Күш-культураның болгаш спорттуң янзы-бүрү көргүзүглерин организастаар, садыг, чоннуң селгүүстелге шөлдерин дерип тургузары база өске-даа белеткелдер чедиишкиниг боттанып турар.

ОБЛАСТЫҢ ХОВУЛАРЫНДА

Бедик дүжүт дээш демиселивис

Бай-Хаак МТС-тиң машина техниказының дузазы-биле болгаш колхозтуң тараажыларының кызымаккай күш-ажылы-биле бистиң колхозта көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдү чыл бүрү бедип турар. 1952—1953 чылдарда тараа культураларының бүгү шөлдериндеи ортумаа-биле 13,5 центнер дүжүт алдынган. Ылаңгыя ол ийи чылда 100 га кызылтастың га бүрүзүнден 20,5 центнер дүжүттү чедип алган бис. Ол болза, тус черниң сорттулуг үрезинин 1 гага 162 килограмм кылдыр норманы көвүдедир, ханакарактай чажып тараанының, тарылга мурнунуң культивизациязын болгаш тарылганы өй-шаанда чоруткаының, чайгы ажаалганы хандырганының база кур черни ажыглаанының ачызы болган.

Бистиң бригадавыс суггат чок черден ындыг дүжүттү алгаш, Бүгүэвилелдиң көдээ ажыл-агый делгелгезинче бистиң райондан илередип киирип турар кандидаттарның бирээзинге кирип турары өөрүнчүгдүр.

Бо сорулганы күүседип алырының аргалары бисте бар. Чүл дизе, МТС-тиң эш Хабаровка баштаткан трактор бригадазының механизаторлары-биле бистиң бригаданың тараажыларының демниг күш-ажылы-биле тараа культураларының тарылгазы 9 ажыл хүнүнде эки шынарлыг күүсетинген. Кол культура болур кызылтас эки ажылдап кылдынган черлерге, чамдыызы кур черлерге чаштынган. Бригаданың кежигүннери социалистиг чарышка алган хүлээлгелерин күүседип, тараанын чайгы ажаалгазын, суггарылгазын эки организастаарынга белеткенип турар. Чамдык тарааларның суггарылгазынга эрткен кыжын моондактап турган мөөңнээн дош суун ажыглаар, оон ынай Дүргенниң суун буга үндүрүп бадырарының ажылын кылыр болгаш кол шөлдүң тараазын суггарылга-биле хандырар бис.

О. ҮДҮМБАРА,
Таңды районда Ленин аттыг колхозтуң хову бригадазының бригадири.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОННУҢ КОЛХОЗТАРЫНДА

«Комсомол 30 чылы» колхоз бо чылын тарыза чогуур 680 га тараа культураларын май 15-ке чедир 744 га кылдыр, ооң иштинде 385 га кызылтасты 402 га кылдыр чажып тараан. Колхоз сөөлгү 3 беш хонуктарның түннелдеринге районда дээре черни ээлеп, партия райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир кызыл тугун холдан салбайн турар.

Эш Аман-оолга баштаткан ховунуң № 2 бригадазы-биле эш Самбуунуң трактор бригадазы колхозтуң тараа культураларының чажылгазын шалыпкын чорудуп, районнуң бригадалар аразында шилчип чоруур кызыл тугун районнуң 4 түннелдерин улаштыр салбайн турарлар.

№ 22 тракторнуң улуг тракторизи эш Назын-Байыр, тракторист эш Алдай-оол олар боттарының тракторун техника талазы-биле камныг эдилеп, ооң үүрмек септелге ажылдарын баш удур кылып ап тургаш, ээлчег нормазын 200 хуу чедир күүседип, база кывар, чаар материалды камнап алганнар.

Ворошилов аттыг көдээ ажылагый артели бо чылын 730 га тараа культураларын май 15-те дооскан.

Ногаа тарылгазын калбартып турар

Кызыл районда «Тиилелге» колхоз тараа культураларын 7 ажыл хүнүнде дооскаш, ам ногаа культураларын тарып өстүреринче кол кичээнгейни салып турар. Бо чылын 10 гектар картофельди, 5 га тарымал тоорукту, 4 гектар турнепсти болгаш өске-да капуста, помидор, согуна аймаан тарыыр.

Огород бригадазында 16 колхозчулар ам 9 гектар турнепсти, тарымал тоорукту тарып олурткан. Ам парниктерде өстүрген ногааларны чылый бээри билек черге тарып олуртурунга белеткеп турар. Ол бригада биргадир эш О. Дарыйның удуртулгазы-биле ногаа тарыыр черде болгаш парниктерде 80 тонна өдекти, 5 тонна хүлдү төккен.

Тараа культураларынын тарылгазын дооскан

САМАГАЛДАЙ. (Телефон-биле). Тес-Хем районда Калинин аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң кежигүннери Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылынга күш-ажылчы белек кылдыр тараа культураларының тарылгазын хуусаа бетинде бедик шынарлыг дооскан. Ооң иштинде 400 га кызылтасты 403 га кылдыр чажып тараан.

Колхозчулар болгаш МТС-тиң колхозта трактор бригадазы май 15-те картофель, ногаа болгаш үр чылдыг сиген тарылгазынче база улуг трактарист эш Талфың чайгы кур чер андарылгазынче, эш Симчиттиң аныяктар бригадазы Ужарлыг-Хемде буга ашталгазынче кирген.

Гектардан 25 центнер дүжүт дээш

ЧОДУРАА. (Телефон-биле). Колхозтуң тараажыларының механизаторлар-биле чаңгыс эп-сеткилдиг күш-ажылының түннелинде Киров аттыг көдээ ажыл-агый артели тараа культураларының планын май 15-те 109 хуу күүсеткен. Ол болза, Улуг-Хем районда улуг колхозтарның бирээзи, ол бо чылын тарыыр 1245 гектар тараа культураларының планындан 123 гектарны ажыр чажып тараан.

Эрткен чылын гектардан ортумаа биле 14 центнер дүжүт алган, а бо чылын 20 центнерден кудулатпас деп хүлээлге алган тараажылар улам чүткүлдүг ажылдап, чиңгетараның чажылдазын ам-даа уламчылап турар. Эш Бучукайның № 1 хову бригадазы бодунда быжыглаан 60 гектар кызылтазының га бүрүзүнден 25 центнер дүжүттү алыр деп турар. Колхозчу ишчилериниң сөзү боттут ажыл-херектен карышпас.

Механизаторлар-биле колхозчуларның кады ажылдажылгазы

Чөөн-Хемчик районнуң Калинин аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң ажыл-ишчилери Чадаана МТС-тиң трактор бригадазы-биле кады ажылдажылгазының түннелинде тараа культураларының тарылгазын районда бир дугаар чедиишкиниг дооскан.

МТС-тиң трактор бригадазының трактористизи эш С. Алдын-Херел часкы хову ажылынга мурнакчы болуп, хүнде кылып бүдүрер ажыл нормазын 125 хуу чедир күүседип турган. Кожукчу эш Белек-Баир онаашкан ажылынга харыысалгалыын көргүскен. Кывар, чаар материалдар сөөртүкчүзү эш М. Комбу тракторларның ажылдаарын үзүктел чок хандырып, хүн нормазын 150—200 хуу күүседип турган. Хову бригадазының кежигүннери эштер Бавуу, Дөрбет-оол, Дамдык-оол илиртээшкин нормазын 150—200 хуу чедир күүседип келгеннер. МТС-тиң № 8 трактор бригадазының бригадириниң дузалакчызы эш Шагдыр трактористер-биле ажылды эки чорудуп, трактористерге практиктиг дузаламчыны доктаамал көргүзүп турган.

Артельдиң хову бригадазы-биле МТС-тиң трактор бригадазының механизаторларының дем каттыжыышкыныг кады ажылдажылгазының түннелинде колхозтуң тарыза чогуур 570 га тараа культуралары кыска хуусаада бедик агротехниктиг деңнелге күүсетинген. Тараа культураларындан ангыда 10 га черде тарымал тоорук тараан.

СЭКП ТК-ның февраль-март Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, чуртка тараа бүдүрүлгезин көвүдедир сорулга-биле колхозтуң ажыл-ишчилери МТС-тиң механизаторлары-биле пландан дашкаар 200 га кур черни ажыглалга киирер деп хүлээлге алган ажылдап турарлар. Ам 50 га кур черни андаргаш чажып тараан.

Орус болгаш украин өңнүктериниң дузаламчызы-биле

КИШИНЕВ. Кишиневтуң ук болгаш иштики хеп кылыр № 1 фабриказы чээрби ажыг чаа чуруктарлыг торгу трикотаж полотнаның бүдүрүлгезин шингээдип алган. Полотнаның хевирлерин болгаш машиналарның ажылдакчыларының схемазын пөс-таавычылар Киевтиң Роза Люксембург аттыг фабриказындан алганнар.

Украин пөс-таавычылар-биле сырый харылзаа бүдүрүлгениң коллективиниң республикада мурнакчыларның бирээзи болурунга дузалаан. Киевчилериниң үлегерин ёзугаар ээргиш машиналарны болгаш ук автоматтарын дүргедеткен чурумче шилчиткен.

Будулганың чаа технологиязын нептереткен. Ам трикотажчылар эрткен чылдың эгезинге бодааргa, барык-ла ийи катап хөй хевириниң кылыгларын кылып турарлар. Фабрика пландан ажыр продукцияны берип турар.

Молдавияның чиик үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң хөй-нуруузу РСФСР-ниң болгаш Украинаның мурнакчы фабрикаларының болгаш заводтарының коллективтери-биле чаржып турар. Москваның Тельман аттыг заводунуң үлегерин ёзугаар Кишиневтуң № 1 алгы заводунда хөй күш үнер ажылдарны механизастап турар. Москваның «Буревестник» фабриказының коллективи-биле Кишиневтуң С. Лазо аттыг фабриказының идик кылыкчылары чаржып турарлар. Бо чылын олар дээди сорттуң продукциязын бүдүрүп үндүрерин 2 хуу ажыр улгаттырганнар. Херээжен болгаш оол улустуң кедер туфель идиктериниң ассортиментизи ийи катап калбарган. (СЭТА).

КОЛХОЗТАРГА ХОЙ КЫРГЫЛДАЗЫН ОРГАНИЗАСТЫҐ ЧОРУДАР

Хой малдың дүгү—пөс таавы үлетпүрүнүң эң чугула чиг-эди болур. Хой дүгү чоннуң өзүп турар хереглелериниң эң нарын аргыглыг, дүктен кылган пөстерин болгаш өске-даа кылыгларын кылырынга улуг ужур-дузалыг. Шээр малдың дүгүн чогуур өйүнде, чидириг чокка кыргып алырын шын организастаары колхозтарның ажыл-чорудулгаларының база бир чугула харыысалгалыг херээ болур.

Хой кыргылдазын чогуур өйүнде, шын организастаанындан дүктүң саны болгаш эки шынары хамааржыр. Социалистиг мал ажылының ажылдакчыларының эң чугула сорулгазының бирээзи болза, малдан алыр дүктү көвүдедири, ооң шынарын экижидери болур.

Амгы часкы үе шээр малдың кыргылдазын чорудар үези болгай. Бо ажылды эң-не кыска хуусаада чоруткаш, дүктү бичии-даа чидириг чокка кыргып алыры—күрүнеге дүк дужаалдазының планын ажыр күүседириниң үндезини болур. Эрткен чылын шээр малдың дүгүн чогуур өйүнде кыргып алыр ажылче Барын-Хемчик, Тес-Хем, Чаа-Хөл, Эрзин болгаш өске-даа районнар кол кичээнгей салбааны-биле элээн хөй дүктен когаралдыг болганнар.

Кыргылданы чорудар мурнунда колхоз, совхоз бүрүзүнге ооң белеткелин, ылаңгыя кыргылда пунктуларын дерип кылырын, аңаа хойжуларның киржилгезин калбартыр, ооң календарлыг планын тургузар херек. Ол болза, хойжу бүрүзүнүң өөр малдарны кыргылдага баш бурунгаар белеткээринге улуг ужур-дузалыг.

Кыргылданы эки чылый берген үеде чорудар, чүге дээрге, часкы соок, доңат кыргаан хойларны янзы-бүрү аарыгларга таварыштырып болур. Хойларны час дүжери билекле кыргыырынга чедир эки ажаалга болгаш чемгерилге-биле хандырары чугула. Чүге дээрге, хойнуң деңгип семириирингe база дүктүң хөөп, көвүдеп үнеринге дузалыг. Эки деңгелдиг хойларның дүгүн үрелиишкинге таварыштырбайн чымчадып турар чүнгаа өй-тап болган тудум-на ооң шынары тергиин эки болур. Ындыг хойларның дүгүн кыргыыры-даа белен.

Кыргылданы дыка изиг үеге чедир саададыр болза, хой арып баксыраар болгаш ооң сүдү кызырлып, хураганнарның өзүлдези сулараар. Ол ышкаш хойларның дүгүнге янзы-бүрү маңыстар—саргылар өзүп, дүктүң шынарын кудуладыр ийикпе ғаы шуут-ла ажыглалдан үнеринге чедирер апаарын малчыннар утпас херек.

Хойларны кыргыырының хуусаазын тодарадыры-биле хүн-бүрүде оларның дүгүнүң быжып хөөй бергенин көрүп турар. Бөдүүн дүктүг хойларның дүгү бичe-ле хөөй бергенде дораан-на кыргыыры чугула. Хойнуң деңгели күштүг болган тудум-на ооң дүгү дүрген быжып хөөр. Нарын болгаш чартык нарын дүктүг хойларның дүгүн бичии-даа чидириг чокка кыргыырынче колхоз бүрүзү кол кичээнгейни салыр.

Бистиң обласка кыргылданы чорударының эң таарымчалыг үези—май 20-ден июнь 15-ке чедер. Кыргылданы организастаарда колхоз бүрүзүнге тускай харыысалгалыг кижини томуйлаар. Ол кижи мергежилдиг кыргыкчыларны, дүктүң шынарын тус-тус бөлүктерге тодаргайлаар кижилерни болгаш өске-даа чугула хереглетинер ажылчын күжүн тып белеткээр хүлээлгелиг.

Бистиң областың колхозтарында хой дүгүн электри-биле кыргыырын калбаа-биле нептередип турар. Электри-биле хой дүгүн кыргыыры ажылчың күжүн ийи—үш катап чиигедир, ажылды дүргедедир болгаш бир хой бүрүзүнден-не 150—400 грамм хөй дүктү кыргып алырын хандырар. Хой дүгү кыргыыр бир электри машиназы-биле хүнде-ле беженден эвээш эвес хойларны кыргыыр. Хой кыргылдазын механизастаарын колхоз бүрүзү чедип алыры—колхозка, колхозчуларга болгаш күрүнеге немелде орулганы бээр. Чижээ, бир эвес 3000 баш хойлуг колхоз, ол хойларының дүгүн электри-биле кыргыыр болза, ортумаа-биле 900—1000 килограмм немелде дүктү кыргып ап болур. Эрткен чылын бистиң областың дыка хөй колхозтары электри-биле хой дүгүн кыргыырын эки организастаан.

Кыргылда кылыр пунктуну арыгшевер, бок чок, чырык, делгем кажааларга кылыр. Бир эвес колхозта серилер бар болза, аңаа хойларны кыргыыр пунктуну дерип кылыр. Ол кажааларны, серилерни инфекциялыг аарыгларга удур дезинфекциялаар херек. Хой кыргыыр пунктулар чанынга кыргаан хойларны агаар-бойдустуң янзы-бүрү болуушкуннарындан камгалаары-биле чылыг кажааларлыг турары эргежок чугула. Хойлар кыргыыр пунктуларда кажааларны тус-тус бөлүктерге үзер.

Хойлар кыргыыр столдарның бедии 40—50 сантиметр, калбаа—2,5 метр болур. Столдар калбак болган тудум-на хойларга, кыргыкчыларга эптиг болур болгаш хойнуң дүгү үрелбес. Дүктүң эки, багайын бөлүктерге ылгаарын кыргаан дораан-на кылыр. Дүктү деңзилээринге, ооң сан учёдун шын кылырынга кол кичээнгейни салыры чугула. Ол сорулга-биле кыргылда пунктузунга деңзини тургузар болгаш шоодайларны баш бурунгаар белеткээн турар. Ол ышкаш түр үеде дүк шыгжаар черни кылыр.

Хойжуларга хойну кажан кыргыырын 3—4 хонук бурунгаар дыннадыр, чүге дээрге, кыргыыр хойларны белеткээринге хойжулар улуг рольдуг. Хойларны кыргыыр мурнунда хүн-дүнде чем чиртпейн соодуп алыр. Тодуг хойларны кыргып болбас, чүге дээрге, ишти хеверер ийикпе азы кемдеп-даа болур. Бир харлыг хойларны кыргыыр мурнунда дүн-хүнде соодар. Ынчаарга улуг хойларны ийи хонукта соодар. Хойларны кыргыыр мурнунда оларның дүгү шыгывазын дээш сери адаанга азы кыры шывыглыг делгем кажаага хондургаш кыргыыр.

Хойну кыргыыр чурумун кыргыкчы бүрүзү шыңгыы сагыыр херек. Хойнуң дүгүн кезек-кезек кылдыр үзе кезип черле болбас. Ол сорулга-биле баштай даваннарының, эмининиң болгаш бажының дүгүн кыргаан соонда ам терең тудуш дүктерин үспейн кыргып эгелээр. Хойга бичедаа дүк артырбайн тазартыр кыргыыр херек. Дуржулга чок кыргыкчылар дүктүң мырыңай дөзүнденкыргывайн дыка хөй дүктү хойга артырып каар ийикпе азы баштай дүктүң бажындан кыргааш, ооң соонда база катап кыргыыр үүлдер бар. Ындыг чорукту колхозтарга болдурбас. Ындыг чолдак дүктүң үнези баксыраар болгаш белеткел черлери хүлээп албайн баар. Нарын дүктүг хойларның дүгүн чидириг чокка кыргып алыр төлээде, эң тергиин кыргыкчыларны тускай организастаары чугула.

Кыргытынган дүктү дораан-на деңзилээр, ооң шынарын тодаргайлаар болгаш эки ажаап кадагалаар. Ак, кара дүктерни холуштуруп болбас.

Кыргаан хойларны баштай терең эвес оттуг одарга ийи—үш хонукта кадаргаш, ооң соонда эки одарже чоорту шилчидер. Кыргылда ажылын шын чорударынга зоотехниктер, мал эмчилери, белеткел черлериниң ажылдакчылары колхозтарга боттуг дузаламчыны чедирер ужурлуг.

Хойнуң дүгүн чогуур өйүнде эки шынарлыг кыргып алыры — чугула ажыл деп чүвени колхоз болгаш малчын бүрүзү билип, үлетпүрнү хөй чиг-эт-биле хандырары чугула сорулганың бирээзи болур.

Л. ГОРЯЧЕВА.
Областың көдээ ажыл-агый эргелелиниң зоотехниги.

Областың Культура эргелелиниң типографиязында Валентина Кускашева шалыпчы ажылдап турар. Ол май мурнунуң социалистиг чарыжынга бүдүрүлге планын 150 хуу күүседкен. Эш Кускашеваның удуртуп турары ном өрүүрүнүң бригадазы эки көргүзүглерни чедип алган. Ол бригада кончуг эки шынар дээш шилчип чоруур вымпелди (тукту) алган.

Чурукта: өрүкчү Валентина Кускашева.

Чуруу **С. Феоктистовтуу.**

Малчыннарның чедиишкини

(Чагаалар допчулалы)

Сүт-Хөл райондан эш **С. Мижит-Доржунуң** бижип турары болза, Жданов аттыг колхозтуң шээр мал фермазы (эргелекчизи эш Кашпык-оол) 1951 чылда колхозтуң 973 баш малын хүлээп алгаш, 1954 чылга чедир 3345 баш чедир өстүрген. Ам 741 хойдан 742 хураганнарны, 169 өшкүден 176 анайларны өстүрүп турар.

«Сталинчы орук» көдээ ажылагый артелиниң хойжузу эш Биижик эрткен күзүн колхозтуң 216 баш хоюн хүлээп алгаш, кыштан хүр ажырган, ам хойлар оолдап турар.

Хою түлүктеп төрүй бээрге, Биижик хоюн боду кадарып, дүне кадайы, оглу-биле ээлчежип дежурныйлап турар. Ам төрээн 112 хойдан 118 хураганнарны камгалап алган, доруктуруп турар. Малдың чаш төлүнүң байдалы эки деп, Каа-Хем райондан эш **Б. Базыр-Тараа** бижээн.

Эш **Ч. Дажыбааның** Тес-Хем райондан бижип турары болза, Калинин аттыг колхозтуң дуржулгалыг чылгычылары эштер Биче-оол биле Балданның чылгызындан баштайгы төрээн 102 белерниң кулуннары бүрүн камгалатынган.

Хереглел кооперациязының ажылын экижидер

«Совет садыгны моон соңгаар улам хөгжүдер хемчеглер дугайында» ССР Эвилелиниң Министрлер чөвүлелиниң болгаш СЭКП Төп Комитединиң доктаалын амыдырал кырынга боттандырар талазы-биле областың хереглекчилер кооперациязының ажылында чамдык чедиишкинвер бар. 1953 чылдың болгаш бо чылдың баштайгы кварталының бараан саарылгазын күүседиринге Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Тожу райоолары база чамдык магазиннер чүтээр ажылдаан. Бир эвес удуртулганы эки хандырган болза, шупту райполар планын чедиишкинниг күүседткен турар аргалар бар.

Ажыл-херектиң байдалы чер болганда чаңгыс аай эвес, кадрлар-биле ажыл кошкак, удуртулга канцеляржы хевирде уламчылавышаан турындан областың хереглекчилер кооперациязы эрткен чылда бараан саарылгазының планын күүсетпээн, бо чылын оон база-ла дээрелевес болуп турарын баштайгы кварталдың түннелдери көргүскен. Күш-ажылдың чуруму багай тургустунган, магазиннер орай ажыттынар, эрте хаглынар, ооң ажылдакчылары хереглекчилерге ээлдек эвес, кооперацияның уставын үреп турар чоруктарны узуткаарынче угланган хемчеглер алдынмайн турар.

Шын учёт, ылаптыг план чогундан бараан хуваалдазы амгы негелдеп дүүшпейн, хереглелдиң дус, шай, к росин ышкаш үүлдери чамдык магазиннерде үзүктелип турар. Бо дугайын Барын-Хемчик районуң Кара-Хөл, Тожуның Севи база өске-даа магазиннерде байдал херечилеп турар.

Хереглел кооперациязының Уставын чүгле райполарда, ооң магазиннеринде үреп турар эвес, ону боттандырарын удуртур облпотребсоюзтуң баштаар чери безин хажыдып турар. Эрткен 1953 чылда областың хереглекчилер төлээлериниң хуралын чыылдырбаан чорук баштаар чер бодунуң ажылының дугайында отчёдун хуучуларга чыл санында кылып турар чурумну үрээнинге санаар апаар. Ол ышкаш аппараттың ажылында четпестерни илереткен шүүмчүлелге хөөн чок, ылаңгыя кудуку ажылдакчыларның үнүн тооп көрбес чоруктар бар.

Кадрлар-биле ажылдың багай, шиитпирниң күүселдезинге хыналда чок канцеляржы удуртулганың түннелинде ниитиниң хөреңгизин самчыгдап, будагдаар чоруктар көвүдеп турар, ону кооперация уставын үревейн турар деп болбас. Областың хереглекчилер кооперациязының ажылын партияның амгы негелдезинин деңнелинге чедир бедидери чугула.

И. ТОРЖУ.

Ниитиниң чемненилге черлериниң ажылынче кичээнгейни күштелдирер

Совет садыгның ажылын улам ыңай хөгжүдер хемчеглер талазы-биле партияның болгаш чазактың чугула шиитпирлерин боттандырарынга ниитиниң чемненилге черлери биче эвес ужур-дузалыг болур. Ол болза, колхоз бүдүрүлгелеринде, үлетпүр черлеринде бүдүрүкчү күштү бедиринге болгаш совет кижилерниң амыдыралын улам экижидеринге чугула черни ээлеп турар. Бо талазы-биле областа багай эвес көргүзүглерлиг столоваялар болгаш чайнаялар бар.

Кызыл горпозунуң № 4 столоваязы (эргелекчизи эш Рыбалкина) эрткен чылдың саарылга планын 108 хуу, а бо чылдың баштайгы кварталында—126,5 хуу күүсеткен. Коллективте күш-ажылдың чуруму эки тургустунган, бүдүрүлгениң культуразы, хереглекчилерни ээлдек хандырары дээш ажылдакчы бүрүзү могаг чок демисежип турар. Бай-Хаакта (эргелекчизи эш Овчинникова), Чадааныда (эргелекчизи эш Пархоменко) столоваялар бүдүрүлге планын үргүлчү ажыр күүседип, чемненикчилерниң, макталын чаңгыс эвес удаа ап келген. Мооң түннелинде область бо чылдың баштайгы кварталында ниитиниң чемненилге саарылгазының планын 108,4 хуу күүсеткен.

Мооң-биле кады бистиң ажылывыста улуг четпестер барын миннир херек. Чоннуң улам өзүп турар негелделерин ыракта хандырып шыдавайн турар столоваяларны кайы-даа районнардан көргүзүп болур. Продуктуну чогуур өйүнде белеткеп албас, чемненикчилерниң негелдезин хандырбас чоруктар удуртулганың кошкаан херечилеп турар. Сарыг-Сеп, Өөк, Кызыл-Мажалык суурларда, Хову-Аскы бүдүрүлгеде, Элегес-Аскында чемненилге черлери дыка багай ажылдап турар. Ниитиниң чемненилге черлериниң ажылын экижидеринче сагыш салыры чугула.

П. БЕЛЫХ.

КРИТИКА БОЛГАШ БИБЛИОГРАФИЯ

Украинаның Россия-биле катап каттышканының дугайында төөгүлүг документилер

Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары шылгарангай төөгүлүг болуушкунну — Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылын калбаа-биле демдеглеп турар. Бо болза, чүгле украин болгаш орус улустарның эвес, харын бистиң чуртувустуң бүгү улустарының база улуг байырлалы болур.

Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылынга чаагай белекти бистиң чуртувустуң эртемденнери белеткээн. Орус болгаш украин эртемденнериниң «Украинаның Россия-биле катап каттышканы. Үш томнарда документилер болгаш материалдар» деп коллективтиг ажылды ССРЭ-ниң эртемнер Академиязының ном үндүрер чери парлап үндүрген.

Чыындыда 747 документилер парлатынган, оларның хөй кезии эң-не баштай парлатынып үнгени бо. Документилер болгаш материалдар төөгүүлерге болгаш номчукчуларның калбак бөлүүнге улуг сонуургалдыг болуп турар

* * *

Чөөн славяннарның салгакчылары—орустар, украиннар болгаш белорустар—чаңгыс улустан—бир муң чылдың мурнунда эртө бурунгу эң күүлүг болгаш эң культурлуг күрүнелериниң бирээзи—Киев Русьту тургускан эрте бурунгу орус улустан үнген.

Князьтар аразының өжээннежиишкиннери болгаш XIII үүс чылда Русьче татар-моолдуң халдаашкыны Киев Русьту кошкадырынга чедирип, орус черлериниң экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдезин үр үеде саадаткан болгаш Киев Русьтуң тус-тус кезектериниң политиктиг болгаш экономиктиг харылзааларын улуу-биле кошкаткан.

XVI үүс чылда Украинаның хөй кезиин пан Польша эжелеп алган турган, а 1569 чылда Польшаның болгаш Литваның чаңгыс күрүне кылдыр каттышканының өөрүнде польша эжелекчилер бүгү Украинаны боттарынга дүргени-биле чагырып алганнар. Орта украин феодалдарның сатыыкчы политиказы элээн хемчээл-биле дузалаан, олар польша эжелекчилер-биле сырый харылзаага туруп алгаш, Украинаның калбак улус массаларының антифеодалдыг демиселин базып, боттарының крепостниктиг артык эргезин быжыглаарын болгаш калбартырын база ажылчы чоннарны мөлүүрүн күштелдиреп ораалдажып турганнар.

Польша магнаттар болгаш шляхталар Украинага шыдажыр аргажок крепостниктиг дарлалды тургусканнар. Украин тараачыннарга болгаш хоорайның ядыыларынга аар үндүрүглерни болгаш хавырылдаларны онаап, паннарның аар барщиназын эктинге чүктедип, дорамчылаашкынга таварыштырып турганнар. Ядыы казактар база-ла аар-берге байдалга чурттап чораннар.

Хосталгалыг дайынның бүдүүзүнүң үези—1620 чылдан 1647 чылга чедир үени хаара тудуп турар бирги томнуң документилери өскениң дарлалының адаанга турган украин чоннуң аар-берге байдалын характерлеп турар.

Польша хаан Сигизмунд III бодунуң чоок кижилеринге, польша магнаттарга болгаш шляхталарга—эжелеп ээлээр кылдыр украин черлерни үлеп берип турган дугайын айтып турар элээн документилер бирги томда кирген. Чижээ, Ворсклой хемниң үстүнде ийи хоорайжыгаштарны (Украинаның чөөн эрии) бижээчи Мировицкийге ээлээр кылдыр тыпсып бээр дугайында Сигизмунд III хаанның бижиинде чугаалап турары болза: «Ады үнген Петр Мировицкий бо ээлээн черлерин бодунуң хуулда өөнчүзү кылдыр ызыгуур салгаар эргени ёзугаар бодунуң ызыгуур салгакчылары-биле кады мөңге үелерде хостуу-биле эдилээр, оларны садар, шаңналга тыпсыр, орнаар болгаш бодунуң аажы-чаңы-биле олардан бодунга херектиг кандыг-даа орулгаларны оон алыр... (Том 1, документ № 70).

Польша шляхталар шыдажыр аргажок барщинаны тургузуп, торгуулданы болгаш үптээшкинни, эрии-шаажыны болгаш хилинчектээшкинни калбаа-биле нептередип турган. Чижээлээрге, шляхтач Я. Муринович Витонижи суурнуң тараачыннарын барщинага хүн-бүрүде орай дүнге недир ажылдаарын ал-бадап турган (т. 1, документ № 66). Ротмистр А. Комаковскийниң командылалы-биле польша хаан шеригнери Житанны, Сельцо болгаш Навратин деп украин суурларның тараачыннарын үптеп болгаш өлүрүп, тараачыннарның чуртталга бажыннарын өртедип болгаш хоозураткан (т. 1, документ № 11).

Экономиктиг дарлалга, политиктиг эрге-шөлээ чок чорукка, польша шляхталарның чүүң-биле-даа кызыгаарлатынмаан туразында аажылаар чоруунга национал болгаш шажын-чүдүлге дарлалы немежип турган. Ватиканның дузаламчызы-биле польша шляхталар украин улусту угаан-бодал талазы-биле кул кылып алырын болгаш ооң орус улус-биле тудуш харылзаазын үзе согарын ораалдашпышаан, украиннарны күчүлел-биле полякшыдып, украин дылды болгаш культураны куду көрүп, дорамчылап турган.

Польша-шляхталарның дарлалын эктинге чүктеп эрттирер аргазы чок болуп келгеш, муң-муң тараачыннар боттарының чурттап турган черлерин каап, Украинаның эвээш чурттакчылыг районнарынче дургуннап көжүп турганнар, а оларның иштинден хөй-хөй тараачыннар харын-даа Орус күрүнениң девискээриниң иштинче көжүп кирип кээп, олар аңаа келгеш акы-дунмалышкы орус улустуң талазындан деткимчени болгаш камгалалды тып ап турганнар.

Польша шляхталар украин тараачыннарны кадыг дошкуну-биле аажылап турган. Городокский староствозунуң Висенка суурунуң тараачыннары староста В. Мышковскийге феодалдыг албаннарны күүседиринден ойталааны-биле болгаш ол суурдан тараачыннарның дургуннап чоруп турары-биле холбаштыр Владислав IV хаан 1644 чылдың июль 4 (14)-те Универсал үндүрген, ында дургуннаар чорукту соксадырын болгаш старостага төлээр албан-үндүттерни шевергин күүседирин тараачыннарга эң аар эрии-шаажылалдың коргудуушкуну-биле хүлээдип турган.

Украин казачествозу украин улустуң төөгүзүнүге депшилгелиг рольду ойнаан бодунуң даянчы төвүн—Запорожье Сечьни тургускан. Ол болза, феодал-крепостниктиг болгаш национал дарлалга удур, а ол ышкаш украин улуска канчаар-даа аажок улуг качыгдалдарны чедирип турган турция-татарның халдаашкыннарына удур демиселди тараачын массалар болгаш хоорайның ядыылары-биле кады чорудуп турган шериг күжү болган.

Ынчалза-даа бүгү казачестволарышкаш, украин казачествозу база-ла чаңгыс-аай эвес турган, ооң иштинге аңгы чарлыышкыны туруп турган болгаш аңгы демисели чоруп тургулаан. Бай казак-старшиналарның үстүү кезии бодунуң улузундан корткаш, польша шляхталар-биле дугуржулгага түр киргилеп каап турда, аңаа кудуку казак массалар тараачын болгаш хоорайның ядыылары-биле кады феодал-крепостниктиг болгаш национал дарлалга удур эптеш чок демиселди чорудуп турган.

XIV үүс чылдың төңчүзүнде болгаш XVII үүс чылдың бирги чартыында польша шляхталарга болгаш тус черниң дарлакчыларынга удур казак тараачыннарның үзүктелиишкин чок тура-халыышкыннары эгелеп тургулаан. Бо тура-халыышкыннарның чорудулгазында Украинаның Россия-биле катап каттыжар дугайында айтыры улам шыңгыызы-биле көдүрлүп турган, оларның акы-дунмалышкы найыралы болгаш ботботтарынга дузалажылгазы чүгле соксаваан эвес, а харын улам өзүп, быжыгып турган.

Украин тараачыннарның болгаш казачествонуң төлээлекчилери болза, оларны Орус Күрүнезинге хүлээп алыр дугайында дилегни орус кызыгаар хоорайларның эрге-чагыргаларынга болгаш Москвага чаңгыс удаа эвес киирип турганы бирги томнуң хөй документилеринден тодаргай көстүп турар.

Чижээлээрге, 1620 чылда-ла гетман II Сагайдачныйның элчиннери бүгү Запорожье Шеригниң Орус күрүнезинге бараан болур күзелдиниң дугайын Москваже медээлеп дыннаткан (т. 1, документ № 1).

1636 чылда путивль воеводазы С. Волынский Элчин албанының черинче бижик чорутканы, ында медээлеп турганы болза, запорожчу сотник М. Кадыченко Черкас хоорайның казактарын орус албатызынга хүлээп алыр дугайында оларның мурнундан тускай дилеглиг Путивль хоорайга чорааш барган (т. 1, документ № 98).

Польша-шляхтачы эрге-чагыргалар болгаш Ватиканга ыдаладып база көгүтүрген католик шажынчылар «чагыртпааны» болгаш орус улус-биле катап каттыжарын күзеп турары дээш украин улусту кадыгдошкуну-биле аажылап турган дээр дугайын бирги томнуң хөй документилери херечилеп турар.

Ынчалза-даа польша шляхталарның болгаш католик шажынчыларның кандыг-даа дерзиилелдери украин улустуң орус улус-биле катап каттыжарынче үүс-үүс чылдарда үүткүлдерин сый-шаап шыдаваан. Чыл келген тудум-на украин биле орус улустарның аразында харылзаалары быжыгып, экономиктиг болгаш культурлуг харылзаалары күштелип турган.

Пан польшаның эжелелинге удур, султан Турцияга болгаш ооң чалчазы—Крым хаанынга удур кады демиселге Украин биле дон казачествозунуң аразында харылзааларының дугайында хөй санныг документилер чыындының бирги томунда бар.

Элегдел-түрегделге болгаш кызыышкыннарга сүрдүрген украин тараачыннарның болгаш казактарның Орус күрүнениң девискээриниң иштинче массалыы-биле дургуннап кирип турганының дугайын бирги томнуң хөй документилери чугаалап турар, аңаа келгеш чаңгыс хан төрел орус улустуң талазындан акы-дунмалышкы деткимчени болгаш дузаламчыны олар тып ап турган. 1638 чылдың июнь 29-та Яблоновский воеводазы Д. Львов Россияже дөрт муң украиннарның көжүп кирген дугайын Разряд дужаалда дыннаткан (т. 1, документ № 136). Белгород воеводазы Ф. Хилковтуң 1646 чылдың май 2-де бижии-биле Элчин дужаалга 68 украин көшкеннериниң Белгород хоорайже эртип келгениниң дугайын болгаш база беш муң украиннарның Орус күрүнезинин девискээринче эртип киреан болгаш турар дугайын дыннадып турган (т. 1, документ № 253).

* * *

Украин тараачыннарның болгаш күш-ажылчы казактарның түренги байдалы, польша шляхталарның, католик хүрээниң болгаш тус черниң феодалдарының талазындан үргүлчүнүң кызыышкыннары болгаш дорамчылаашкыннары, национал хосталгаже болгаш Россия-биле катап каттыжарынче изиг чүткүл—бо бүгү 1648 чылда украин улустуң көстүп көрбээн калбак национал хосталгалыг демиселин хайныктырып үндүрген, украин улусту күрүнениң шылгарангай ажылдакчызы болгаш полководчу Богдан Хмельницкий баштаан.

1648 чылдан 1654 чылга чедир үени хаара тудуп турар ийиги болгаш үшкү томнарның документилери украин улустуң хосталгалыг дайынынга болгаш Россия-биле катап каттыжар дээш демиселинге турасскааткан. Украин улуска болгаш ооң демиселинге дузаламчы дугайында Богдан Хмельницкийниң орус чазак-биле бижиглежип турган тодаргай бижиктери оларда кирген болгаш Украинаның Россия-биле катап каттыжар дугайында шиитпирни чаңгыс эп-сеткил-биле үндүрген Переяслав Радазының дугайын чугаалап турар.

Хойжунуң чедиишкини

Ол дүне элээн сооксумаар болган. О. Эвен-оол хойлар чемгерер дөрт ыяш онгачаларны сула-биле долдургулааш, хой кажаазынче далашбиле базыпкан. «Кандыг кончуг сооксумаар чоор» кылдыр боданмышаан, Эвен-оол эжикти ажыдыптарга хойларның чылыг дыныжы, өдексиг чыт опу хөме ап келген.

Улуг хойжу аныяк малчын Ондар Эвен-оол бодунга онаашкан хөй баш төрүүр чартык нарын дүктүг хойларын хүн чылый бергенде улуг кажаадан үжен—дөрттеннеп үзүп үндүрүп, сагыш човангыры-биле чемгерип турган. Ооң кажаазында ак ааржы дег, чиилээн чараш, узун кудуруктуг, төрүтүнге-ле 3—4 хонган хөй чаш хураганнарны көөрге, магалыг чараш.

Хураганнарның турар кажаазының ишти чылыг, чырык, адаан саван-биле кургаглап, чымчактап каан, экизин кандыг дээр! Улуг кажааның ортаакы өрээлинде—ийистеп төрээн хойлар, хураганнары-биле кады. Бичии үзүк бүрүзүнде ийис хураганнарлыг бир хой бар. Та чеже-үзүктер, чеже хураганнар, ооң санын чүгле Ондар болгаш ооң дузалакчылары билир. Эң кыдыкы үскен өрээлинде ам төрүүр боос хойлар. Ында үш кижи дүне, хүндүс үзүк чок дежурныйлап турар.

Ондар Эвен-оол дээрге, «Кызыл Армияның 25 чыл ою» совхозтуң мурнакчы хойжузу. Ол 1950 чылдан бээр мал ажылынга мергежип өөренмишаан, малдың ажаалга хайгааралын экижидип, ооң чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле элээн чедиишкиннерни көргүзүп турар мурнакчыларның бирээзи болгаш социалистиг чарыштың мурнакчызы.

Эвен-оол эң баштайгы хүлээп алган 400 баш төрүүр бөдүүн дүктүг хойларны чылдың кайы-даа үеларинде онча, эки деңгилделиг кылдыр өстүрер дээш элээн бергелерге таваржып тургулааны ооң чугаазындан илдең. Ынчалзажок аныяк хойжу өскелерниң дуржулгазын кызымак чүткүлү-биле өөренип ап тургаш, ол хойларны 1953 чылда үш коъдан чедир, тодаргайлаарга 1200 баш ажыр өстүрген.

Хойжунуң ак-сеткилдиг, кызымак ажылынга чедиишкиннерин ооң бажынында хоолап, шилдээш ханада азып алганы, хой ажылынга мурнакчы болганы дээш 1953 чылда ВЛКСМ ТК-ның ааңа тывысканы Хүндүлүг бижик, хөрөнгө-ле турар. СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң доктаалы Эвен-оолду улам-на ссорук киирген. Бодунуң бо мергежилин бедидер сорулга-биле Эвен-оол эрткен күзүн «Өөк» совхозка ай хуусаалыг кадарчыларның түр курзунга өөренип баргаш, хойларны тарып боозадырының аргазын кончуг эки шиңгээдип, практикага өөренип алган.

Эрткен күзүн аңаа хүлээдип бергени 917 баш чартык нарын дүктүг төрүүр хойларны кышкы, часкы үелерде чаңгыс-даа баш хой чидириг чокка, шыырак, күш-деңгилделиг байдалга чыл ажыр азыраар дээш ол элээн хемчеглерни ап чоруткан. Эвен-оол ам төрүүр 100 хойдан-на 103 хураганны, хой бүрүзүнден 3,5 килограмм дүктү алыр деп социалистиг чарыштың бедиткен хүлээлгелерин салып алган ажылдап турар.

Ооң ыңай хойнуң массалыг хураганнаашкыны эгелээриниң бетинделе хой кажаазының иштики, даштыкы септелгезинге хамааржыр чылыглаашкын, чугайлаашкын, дезинфекциялаашкын, хой бүрүзүнге клетка дээн ышкаш оон-даа өске белеткел ажылдарны баш удур кылып алган турган. Эвен-оол хойнуң массалыг хураганнаашкыны эгелээнде ооң чемгерилге, суггарылгазын улам экижиткен. Бир эвес кыжын хой бүрүзүн 300 грамм сула-биле, көк сигенбиле чемгербишаан, ийи удаа суггарып турган болза, ам төрээн хой бүрүзүнге көк сигенни, 350—500 грамм чедир суланы, база ынча хире хоюткан далганны бербишаан, хүнде үш удаа суггарып, дусту база берип турар.

Хойларны тарып боозадырының аргазын эрткен күзүн Эвен-оол курстан келгеш, боду практикага кылып көрген. Үр эвес хуусаада алган теория болгаш практика талазы-биле билиглерин совхозунга келгеш, шын ажыглааны аңаа бо чазын эки үреттүнелди берген. Ол май 8-ке чедир төрээн 711 хойлардан 828 хураганнарны менди камгалап алган. Ам Эвен-оол чайгы одарлаашкынның маршрудун амдыгааштан планнап алган, совхозтуң Даштыг-Хову, Кара-Чыраа, Ашак-Туразы, Кадай-Туразы, Сыын-Чүрээ—бо черлерге чорудар деп турар.

Хойжу Эвен-оол көдээ ажыл-агайның тускай эртемниглери — зоотехниктер, мал эмчилери-биле үргүлчүнүң харылзаазын тудуп, оларның лекция, беседаларын улуг күзел-биле дыңнап турар. Эвен-оол бодунуң дуржулгазын дузалакчылары Борбак-оол, Кара-Хуна, Алдын-оол оларга, чанында «Партияның XIX съездизи» колхозтуң малчыннарынга дамчыдып берип турар.

Комсомолчу Эвен-оол совхозтуң улуг зоотехниги эш Реневтиң чорудуп турары зоотехниктиг бөлгүмге өөренмишаан, бодунуң политбилиин бедидеринге база кичээнгейни салып турар.

Д. ЕНДАН.

Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузар дугайында

Даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралынга 1954 чылдың апрель 14-те В. М. МОЛОТОВТУҢ медеглели

Дээрги төлээлер!

Индий-Кыдат дугайында айтырыг бүгү делегейге чугула ужур-дузалыг болуп турар. Харын ооң ужурунда Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузарының дугайында айтырыг Францияның, Великобританияның, Американың Каттышкан Штаттарының, Кыдат Улус Республиканың, Совет Эвилелиниң болгаш өске-даа сонуургалдыг күрүнелериниң даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралында көрдүнүп турар.

Маңаа чамдыкта айтырыгның төөгүзүнге дегбес, политиктиг айтырыгларны хажыызынче идиптер, индий-кыдат айтырыгны шериг талазы-биле кызыгаарлатынар сүт дээш, ол янзылыг саналдарны кылып турар-дыр. Бир эвес бистер ол оруктап баар болзувусса, Женева чөвүлел хуралының мурнунда тургустунган сорулганы шиитпирлээринче үүнү-даа чедип албас ийик бис.

Францияның чазаа бо айтырыгны Женева чөвүлел хуралының көрүлдезинге тургузуп, инициативаны илереткени таварылга эвес болбайнаан. Францияның, Великобританияның болгаш Американың Каттышкан Штаттарының даштыкы херектер министрлериниң энир чылгы чөвүлел хуралдары база-ла индий-кыдат айтырыгны чугаалажып тургаш, таарымчалыг түүнелдерге келбээн ол байдал база таварылга эвес. Ол чөвүлел хуралдарга херектиң чогум утказын оюп кааптарын болгаш индий-кыдат айтырыгдан ийити сөстер-биле адырлып алырын оралдажып турган. Өскелерин боо-чепсек чедир кылыптар деп санааннары-ла ол боор. Ынчалза-даа Индий-Кыдатта дайын улам-на узамдыгып-ла турар-дыр. Чүвениң үнер аргажок тургустуна берген байдалын беш улуг күрүнелериниң болгаш өске-даа сонуургалдыг талаларның төлээлекчилери киржип турар Женева чөвүлел хуралының көрүлдезинге Францияның чазааның ол айтырыгны тургусканы-биле чүгле тэйылбырлап болур.

I.

Вьетнамның Демократтыг Республиказы болгаш Индий-Кыдатта дайын

Француз төлээлериниң баштыңы дээрги Бидо Вьетнам дугайын чугаалап тура, Вьетнамда хамааты дайын чоруп турар деп чугаалаан. Вьетнамда хамааты дайын-даа, вьетнам улустуң ийи кезектериниң аразында дайын—анаа эвес, харын өске хевириниң дайыны чоруп турар.

Тозан чылдар мурнунда чүгле Вьетнам эвес, харын бүгү Индий-Кылат Францияның колониязы апарган. Ынчалза-даа ол үеден бээр хөй суг ага берген—Азияда-даа, ооң иштинде Индий-Кыдатта-даа херектериниң байдалынга илеретинмейн барып шыдавас чугула өскерлиишкиннер болган.

Вьетнамның Демократтыг Республиказының төлээриниң баштыңы Фам Ван Донг Индий-Кыдатта ооң улустарының хөгжүлдезиниң төөгүзүнде аажок чугула ужур-дузалыг болгаш Индий-Кыдатта амгы политиктиг байдалды колдуунда тодаргайлаан ол болуушкуннарның чорудулгазын маңаа бүзүредир тайылбырлаан. Ол болуушкуннар Индий-Кыдатта база хамыктың мурнунда Вьетнамда хамааты дайын чоруваин турар дээрзиниң дугайын херечилеп турар: ол болза Францияның талазындан—колониалдыг дайын, а даштыкы колониалдыг тергиидээшкиндеп бодунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демисежип турар Индий-Кыдаттың улустарынга, ол болза — национал-хосталгалыг дайын.

1940 чылда Индий-Кылатка француз колонизаторларны япон эжелекчилер—колонизаторлар солааннар. Индий-Кыдатка ынчаардагы француз эрге-чагыргалар чаа колонизаторлар-биле демнежип турар апарганнар. Ынчалза-даа ол үр үргүлчүлевээн. Герман фашизмни чылчашаварынга, а ооң соонда япон империализмниң аштырарынга чедирип келген антигитлержи эвилелдежилгениң чедиишкиннери-биле кады Индий-Кылатка национал-хосталгалыг шимчээшкин калбарган.

Ол национал-хосталгалыг шимчээшкинни хураңгайы-биле Вьетнам деп адаар Вьетнамның хамаарышпас чоруу дээш демиселдиң эвилели баштаан. 1945 чылдың ортан үеинде Вьетнамның чепсектиг отрядтары чурттуң девискээриниң элээн улуг кезиин хостаан болгаш түр чазак тургустунган. 1945 чылдың сентябрь 2-де вьетнам улустуң национал конгрези Ханой хоорайга вьетнам улустуң ёзулуг баштынчызы Хо Ши Мин баштаан Вьетнамның хамаарышпас Демократтыг Республиказының чарлаан. Вьетнамның улузунуң бодунуң эргелери болгаш национал хамаарышпас чоруу дээш демиселге чедип алган тиилелгезиниң түүнелинде 1946 чылдың январьда Вьетнамның бүгү девискээринге бүгү-ниити соңгулдаларны чоруткан. Даштыкыдан янзы-бүрү шаптыктаашкыннар турбуже, ол соңгулдаларга соңгукчуларның 90 хуузу киришкен. Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның хөй нуруузу национал хамаарышпас чорукче болгаш хосталгаже вьетнам улустуң тураскаан илередип турар Вьетминниң кандидаттары дээш бадылаан.

1946 чылда Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазаан тургускан национал хурал чыылган. Республиканың президентизинге Хо Ши Мин соңгутурган.

Бүгү-ниити соңгулдаларның түүнелинде тургустунган чазак Вьетнамның күрүне талазы-биле хамаарышпас чоруун быжыглаарынче болгаш чоннуң материалдыг чаагай байдалын экижидер сорулгалыг калбак демократтыг реформаларны чорударынче база үр үениң даштыкы колониалдыг тергиидээшкининиң уржуктарын узуткаарынче угланган хемчеглерни боттандырып киритпкен.

Бодунуң национал хамаарышпас чоруу дээш демиселге Вьетнамның Демократтыг Республиказының чедиишкиннери 1946 чылдың ноябрь 8-те Республиканың Национал хуралы ёзулуг демократтыг конституцияны хүлээп алганындан бодунуң илерелин база тылкан. Ооң соонда чурттуң иштинге чоруткан демократтыг реформаларның түүнелинде чер дээш аренда төлевирин кызырарының дугайында болгаш Вьетнамның байдалдарында кайгамчык улуг ужур-дузалыг болган чээли хуузун эвээжедир дугайында хоойлуларны парлап үндүрген. Ол шиитпирлер даштыкы ээлеп чагырылганың уржуу-биле түрегделдиг болгаш аштың байдалынга четкен чурттуң чонунуң хөй нуруузунуң материалдыг байдалын-экижидериниң аргазын берген. Күш-ажылчы улустуң эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалап турар хоойлужудулга Индий-Кыдаттың төөгүзүнде бирле дугаарында чорутунган. Күрүнениң күсели-биле бүгү-ниити ыяавыла эге өөредилгениң принцивин база боттандырып эгелээн.

Ол бүгү болза, Вьетнамның Демократтыг Республиказының нүүрүнде хамаарышпас догуннаашкынның болгаш бодунуң улузунуң херегледдериниң дугайында сагыш саныышкынын турбуже, ол чаа күрүне тыптып келген. Ол чаа күрүне бодунуң улузундан-даа, өске чурттарның улустарындан-даа, хамыктың мурнунда вьетнам улустуң тиилелгезин боттарының хууда тиилелгези кылдыр чөптүү-биле көрүп турар Азияның улустарындан-даа идепкейлиг деткимчени тывар ужурлуг турган,—херек кырында тыпкандаа.

Амгы үеде ол дугайын Вьетнамның Демократтыг Республиказының дайзыннарының ыыттавазын бодап турары Бао Дайның чазаанга хамаарыштыр чамдык фактыларның дугайын сагындырары база ажыктыг. 1945 чылдың августа-ла, тодаргайлаарга эрге-чагырганың Демократтыг чазактың холунче шилчип киргениниң соонда каш хүннер эрткенде, япон эжелекчилер-биле эвилелдежип турган Бао Дай бодумнуң бодунуң актызынга медеглээш, дүжүлгезинден дүжүп турганы факт болуп турар. Бао Дай дүжер дугайында бодунуң актызынга эрге-чагыргада шилчий берген Вьетнамның Демократтыг чазаан хүлээп көөрүнүң болгаш чоннуң бүгү кезектерин чаңгыс эпче база улустуң тургусканы демократтыг чазакты деткиринче кыйгырарының эргежок чугулазының дугайында түүнелге келгени база факт болуп турар. Ол фактыларны ойтур шавар арга чок. Ынчаарга ол ындыг турда, француз эжелел эрге-чагыргаларының тургусканы Бао Дайның амгы чазааның дугайында Вьетнамның дүрүм ёзугаар чазаа кылдыр канчап чугаалап болур чүвел? Вьетнамның дүрүм ёзугаар чазаа болза, ынчан-на Францияның түүлдүг деп көргени болгаш бодунуң улузунда ханы дазылдарлыг Вьетнамның Национал хуралының тургусканы Демократтыг чазак болуп турар дээрзиниң дугайын фактылар херечилеп турар.

Делегейниң ийиги дайынының доозулганы-биле холбаштыр Индий-Кыдатка болган болуушкуннарга бир эвес бистер тодаргайлаашкынны бээриң күзеп турар болзувусса, олдаа болгаш ол янзылыг фактыларның дугайын, а ол ышкаш Вьетнамның Демократтыг чазааның бедик ат-алдары болгаш калбак саңлар-хамаарылгазы түү чүвеге үндезилетингенин уттуп болбас.

Ону ындыг-ла үр эвесте француз чазак база миннип көрген. 1946 чылдың дургузунда Францияның чазаа Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазаа-биле элээн каш дуржулгаларны кылган. Ооң-биле кады Вьетнамның чаа чазаан вьетнам улустуң тура-соруун илередип турар карачаңгыс дүрүм ёзугаар чазак кылдыр көрген.

Чижээлээрге, 1946 чылдың март 6-дагы француз-вьетнам «баштайгы дугуржулганы» айтып болур.

(Уланчызы 4-кү арында).

1648 чылдың мартта Богдан Хмельницкийге баштаткан запорожье казачествонуң тура-халыышкыны эгелээн, Украинадан польша шериглерни үндүрерин болгаш казактың хостуг болур чоруун катап тургузарын ол негээн. Тура-халыышкын канчаар-даа аажок улуг девискээрни дүрген шыва алган.

Украинаның калбак улус массаларының демисели дүрген өскен. Брацлавский воеводазы А. Кисель Богдан Хмельницкийниң тиилелгелериниң дугайын болгаш тура-халыышкынга казактардан аңгыда мещаннарның болгаш тараачыннарның база киржип турар дугайын гнезненский архиепископ М. Любенскийге медээлевишаан, бижээни болза: «Кулдар ам бистиң кырывыста тергиидеп тур... Богдан Хмельницкийниң хайыразынга көгүтүрген угаан чок каралар отту болгаш мези-хылышты чүгле чаңгыс шляхта сословиеже угландырбышаан, хоорайларны, шивээлерни ажыдып берип, байырлап турар тиилекчи кылдыр ону оларже киирбишаан, ооң албатызынга кирип турарлар» (т. II, документ № 10).

Ол-ла бижиинге А. Кисельдиң бижээни болза: «Ча-согуннар болгаш рогатиналар-биле тулчуушкунче үнүп турган бурунгу Русь эвес, а харын от ажыдыыпцкынныг чанныг ышкаш боо-чепсектер-биле чепсеглетинген шериг ам бистиң мурнувуста тур, бистиң кайы-бирээвиске удур боочепсектиг муң-муң тараачыннар чедип келир деп ындыг санны барымдалаар ужурлуг бис».

Богдан Хмельницкийниң удуртулгазы-биле тургустунган чепсектиг улуг күштер кыска хуусаада элээн чайыннанчак тиилелгелерни чедип ап, польша шляхта шериглерни чылча-шапкан болгаш украинаның улуг кезиин дайзындан хостаан.

Польша болгаш литва феодалдарның дарлалынга удур, Россия-биле катап каттыжар дээш демиселче украин улустуң соо-биле акы-дуңмалышкы белорус улус көдүрлүп үнген (т. III, документ № 38) Молдавияның тараачыннары идепкейлиг демиселче кирипкен, украин улуска сеткил-сагыжын каттыштырган болгаш польша феодалдарның дарлалындан качыгдаан польша тараачыннарның хөделиишкиннери элээн районнарга база эгелээн.

Украин улустуң хосталгалыг дайынынга шылгарангай тиилелгелеринге Россияның калбак улус массаларының өскерлиш чок дузаламчызы болгаш сагыш-сеткил каттыжыышкыны дузалаан, ол дугайын рецензилеп турар чыындының ийиги болгаш үшкү томнарының элээн хөй документилери херечилеп турар.

Чижээлээрге, бобринский воевода орус садыгжылар хөй тарааны болгаш ары чигирин Украинаже сөөртүп киирип турар дугайын Разряд дужаалга медээлээн (т. II, документ № 51). Курский воевода Ф. Лодыженскийниң Элчин дужаалга медээлээнин ёзугаар алырга украин садыгжылар Украинаже сөөртүп үндүрери-биле тарааны болгаш дусту Курскиден садып ап турган. (т. II, документ № 55). Ол дугайын хатмыжский воевода Элчин дужаалга база медээлеп турган (т. II, документ № 65). Украин садыгжыларга каайлы дадывырының төлевири чокка садыглаарын чөпшээрээн (т. II, документ № 64). Богдан Хмельницкийниң шериинге Москвадан дарыны, коргулчунну болгаш «күрүнениң хөй акшазын» чорудуп берип турган. (т. III, документ № 156).

Хөй орус кижилер, орус хоорайларга чурттап турган украиннар, дон казачествозу Богдан Хмельницкийниң талазынга болуп, тулчуушкуннарга шуут киржип турганнар. А кажан 1651 чылдың июнь 18—20-де Богдан Хмельницкийниң шериглери Берестечиниң чоогунга аштырыышкынга таварышкан үеде Разряд дужаалы бодунуң грамотазы-биле украиннарны Россияже хостуг эртирерин, олар-биле кады «чаагай сеткилдиг кижилерни» удекчилер кылдыр чорударын болгаш оларга кандыг-даа дузаламчыны көргүзерин яблоновский воеводазынга даасскан (т. III, документ № 44).

Хосталгалыг дайын чоруп турда улус массалар Украинаның Россия-биле катап каттыжарын улам турушту-биле негеп турган. Ооң эргежок чугулазын Богдан Хмельницкий эки билип турган. Украин улустуң орус улус-биле сырый эвилелче чүс чылдарлыг түүкүлдерин болгаш идегелдерин илеретпишаан, украин күрүнениң тургустунуп турганының чорудулгазын баштавышаан, ол польша-шляхтаның дарлалының адаандан хосталыры Украинаның Россия-биле чүгле катап каттышканының үезинде болдунар деп чүвени ол эки билип турган.

Хосталгалыг дайынның эң эгезиндеп бээр Богдан Хмельницкий төөгү талазы-биле эргежок чугула сорулганы—Украинаны Россияның хамаатызынга хүлээп алырын болгаш Орус күрүнезиниң талазындан украин улуска шериг дузаламчызын көргүзериң шиитпирлээрин туруштуу-биле чедип алырын негеп турган.

Северскийниң Новогородундан төлээлекчилер Севскиге чорааш, Черниговта болгаш Украинаның өске-даа хоорайларында улуг орус улус-биле катап каттыжарынга улуг күзелдиин илередип турар деп дыңнатылар дээр дугайын Севск воеводалар 1648 чылдың июнь 7-де Элчин дужаалга медээлээннер (т. III, документ № 11).

Богдан Хмельницкий Желтые Воды деп черге болгаш Корсуньнуң чанынга польша-шляхта шериглери ашкан чайыннанчак тиилелгелериниң соонда дораан-на Украинаның Россия-биле катап каттыжарының дугайында дилегже боду шуут киргген. 1648 чылдың июнь 8-те Богдан Хмельницкий польша шериглери ашкан тиилелгелериниң дугайын Москваже медээлевишаан, украин улустуң Россия-биле катап каттыжарынга күзелдиин илереткен (т. II, документ № 11).

Ооң соонда Богдан Хмельницкий Украинаның Россия-биле катап каттыжарының дугайында айтырыгны чаңгыс удаа эвес тургузуп турган. Ооң элчиннери Москвага хөй катап чорааннар, Москвадан элчиннер Богдан Хмельницкийге кээп турганнар. Бо айтырыгның талазы-биле бижиктерни орус кызыгаар хоорайларның воеводаларын дамчыштыр база шуут Москваже хөй удаа чорудуп келген. Украинаның Россия-биле катап каттыжарынга чөпшээрежир принцип Москвага турган, чүге дээрге, ол чүгле Украинаның күзелинге дүгжүп турган эвес, харын Россияның амыдырадчы эрге-ажыктарынга база дүгжүп турган.

Ынчалза-даа бо айтырыгны шиитпирлээри чиик эвес турган. Украинаның Россия-биле катап каттыжары Польша-биле дайынны чорударынче чыгаар турган, а ооң-биле Россия тайбың керээзи-биле холбашкан турган. Өске-даа улуг чылдагааннар: Богдан Хмельницкийниң шериглери биле польша-шляхта шериглериниң аразында дайын чорудулгалары, ийити даштыкы политиканың байдалы, Москва күрүнезиниң бодунга дүүрээзиннинг байдал база бар болуп турган.

Харын-даа польша эрге чагыргалар Богдан Хмельницкийге удур кады хөделир дугайында орус чазакбиле чугаалажыышкыннар чорударын оралдажып турган. Ынчалза-даа орус элчиннер боду-биле чаңгыс правосыз чүдүлгелер христиннарбиле дайын кылбазын медеглээннер.

1651 чылдың февральда Москвага Земский собор Польша-биле дипломаттыг харылзааларны үзер дугайында болгаш Украинаның Россия-биле катап каттыжарының дугайында айтырыгны чугаалашкан (т. III, документ № 2). Ынчалза-даа эң оваарымчалыг болур чорукту илереттпишаан, чүгле 1653 чылдың июнь 22-де Алексей Михайлович хаан Украинаның Россия-биле катап каттыжарының дугайында болгаш Польша-биле дайынга шериглериниң белеткелиниң дугайында бижикти Богдан Хмельницкийге чоруткан (т. III, документ № 169).

Мооң-биле кады Варшавада орус элчиннер украин улусту истеп-сүрер чорукту соксадырын, польша эргечагыргалардан негээн (т. III, документ № 179).

1653 чылдың август 9-та Богдан Хмельницкий Россия-биле болур деп турар катап каттыжыышкынга холбаштыр өөрүшкүзүн илереткен дыңнадыг медээзин бодунуң элчини Г. Яцкевич-биле (бурунгу орус документилер-биле алырга—Яковлев-биле Москваже чоруткан база мооң-биле кады шаап-халдап турар польша шериглер-биле демиселге дүрген болгаш күштүг дузаламчыны көргүзерин дилээн (т. III, документ № 184).

Украинаның Россия-биле катап каттыжар дугайында туруштуг болгаш хөй удаа киирип келген дилеглерин барымдалааш база чаңгыс хан төрелдиг украин улустуң хостуг турар чоруунга польша, литва болгаш турция-татар эжелекчилериниң талазындан кыжаныышкыннарның улуг айыылдыын өөренип көргеш, 1653 чылдың октябрь 1-де (11-де) Москвага болган Земский собор Украинаны Россияның составынга хүлээп алырынга база Украинаны болгаш Белоруссияны хостаар дээш шляхта Польшага удур дайынны чарлаарынга чөпшээрелди берген, ол соборга үүгле боярлар, дворяннар, шажыычылар болгаш хаанның дүжүметтери эвес, харын садыгжылар, тараачыннар болгаш стрелецтер база олурушканнар.

Земский соборнуң бо шиитпирин Богдан Хмельницкийге дыңнадып чедирери-биле В. Бутурлинге баштаткан тускай элчиннерни Украинаже чоруткан турган. Богдан Хмельницкий орус элчиннерни байырлал болгаш улуг хүндүлел-биле уткуп, хүлээп алган.

Өөрүшкүлүг медээни улустуң калбак хуралынга дыңнадырын шиитпирлээн турган. 1654 чылдың январь 8 (18)-те Переяславка Рада болуп эрткен.

В. Бутурлинге баштаткан орус элчиннериниң «дамзызын» үшкү томда көргүскен (т. III, документ № 205).

«Кандыг-даа дужаалдыг кижилер хөйү-биле» чыылган. Кажан шупту кижилериниң ыыт-шимээни соксаан соонда гетман бүгү улуска чугаазын чугаалап эгелээн. Богдан Хмельницкий Украинада байдалды тайылбырлап чугаалаан. Украинаның улузу болза, харын-даа «орус атты бистин черивиске сагынмас» болдурарын күзеп турган дайзыннарга удур хан төөгүүшкүннүг дайынны алды чылдарда чорудуп келген.

Улусту кыйгырбышаан, Богдан Хмельницкийниң чугаалааны болза, дөрт хаанныңнар: турция хаанның, крым хаанның, польша хаанның азы улуг Россияның хаанының кайызының эрге-чагыргазын хүлээп алырын улус боду шиитпирлезин дээш «бүгү улуска ажык» Раданы чыылдырган. «Ооң сөстеринге бүгү улус москва хаанының чагыргазының адаанга турарын күзээр бис» деп харыылаан. Переяслав полковник Тетеря долгандыр кылаштап, «бүгү кижилериниң күзел-соруу ындыг бе?» деп чүк бүрүзүнден айтырып турган. «Шуптувус чаңгыс-аай эп-сеткилдиг бис» деп улус харыылап турган. Ооң соонда гетман «Ындыг болур» деп чугаалаан. Гетманның ол сөстеринге улус «бис мөңгези-биле чаңгыс-аай болур бис» деп чаңгыс эп-сеткилбиле харыылаан.

В. И. Ленинниң чиге тодаратканыбиле алырга «ындыында-даа, чурттарын черииниң-даа, характериниңдаа, төөгүзүнүң-даа талазы-биле ол хире чоок» ийи акы-дуңмалышкы улустарның катап каттышканының төөгүлүг актызы мынчаар боттанган (Чогаалдар, т. 25, арын 74).

* * *

Бистиң Төрээн чуртувустуң улустарының амыдыралында шылгарангай болуушкуннуң — Украинаның Россия-биле катап каттышканының 300 чылының дугайында документилерни үш томнуг кылдыр парлап үндүргени—улуг болгаш чугула херек болур. Парлатынып үнген документилер бистиң Төрээн чуртувустуң шаандагы үезинден алдынган маадырлыг арыннарже көрүп, бистиң Ада-чуртувустуң амыдыралында бо эң чугула үеге хамааржыр хөй болуушкуннарны хандыр, шын билип алырынга совет номчукчуларның калбак бөлүктеринге, өөредилге, эртем албан черлеринге дузалаар. Хосталгалыг демиселдиң алдарлыг арыннары улустар аразынга найыралды быжыдарынче, коммунизмниң чедиишкинниг тургузуушкунунче Совет Эвилелиниң улустарын сорук киирип турар.

Н. СТАРОВОЙТОВ.

Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузар дугайында

Даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралынга 1954 чылдың апрель 14-те В. М. МОЛОТОВТУҢ медеглели

(Уланчызы. Эгези 3-кү арында)

Ол дугуржулга мындыг сөстер-биле эгелээн:

«Бир талазында, Француз республиканың эрге-чагыргазының төлээлекчизи Францияның дээди комиссары адмирал Д'Аржанльеден чогуур бүрүн эргени алган Францияның дээди комиссарының төлээзи дээргі Сэнтениге төлээлетирген Француз республиканың чазаа;

база өске талазында, Вьетнамның президентизи дээрги Хо Ши Минге болгаш Министрлер Чөвүлелинден тускай төлээ дээрги Вю Хонг Ханга төлээлетирген Вьетнамның чазаа

дараазындагы дугуржулганы кылганнар:

1. Француз чазак Вьетнамның Республиказын Индий-Кыдат федерациязында болгаш француз эвилелде кирип турар бодунуң чазактыг, бодунуң парламентилиг, бодунуң армиялыг, бодунуң саңныг хостуг күрүне кылдыр көрүп турар».

Ол дугуржулгада француз-вьетнам харылзааларны таарыштырып турар өске-даа үүлдер база бар.

Француз чазак биле Вьетнамның республиканчы чазааның аразында ол бүгү дугуржулганы «колония» деп сөс чок болгаш колониалдыг ёзу-чурум дугайында сагындырыглар чок. Харын ол документиде бирги черде «Француз чазак Вьетнамның республиказын хостуг күрүне кылдыр көрүп турар» дээрзиниң дугайын чугаалап турар.

1946 чылдың сентябрь 14-те «Модус Вивенди» деп ат-биле сураглыг болгаш Франция биле Вьетнамның аразында харылзаа байдалдарны таарыштырып турар, француз-вьетнам дугуржулгага ат салганының талазы-биле «Француз Республиканың болгаш Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазактарының кады кылган медеглелин» чарлааны база билдингир болгай. Сагындыртынган дугуржулгага француз чазактың мурнундан далай ынды девискээрлер херектериниң талазы-биле министр Марнус Мутэ, Вьетнамның Демократтыг Республиказының чазааның мурнундан—чазактың даргазы Хо Ши Мин ат салган.

Француз эрге-чагыргалар Вьетнам-биле ол дугуржулгаларга ат салбышаан, оларны күүседирин бодаваанны ам кижи бүрүзүнге илдеңдир. Ол дугуржулгаларны даштыкы күрүнелерниң колониалдыг тергиидээшкини, Индий-Кыдатка катап тургузары-биле Индий-Кыдат чартык ортулуктуң девискээринче француз шериглерни киирерінге ажыглаар дээш аңаа кордап турганы илдең-дир.

Бир эвес Францияның чазаа француз-вьетнам дугуржулгаларны сагаан болза, Франция-биле Вьетнамның аразында кандыг-даа дайын турбас турган ийик. Ынчалза-даа болуушкуннар өскээр хөгжөөн. Француз чазак ол дугуржулганы үреп болгаш Вьетнамга удур дайынга киргеш, Индий-Кыдатта колониалдыг дайынны 8 чыл дургузунда чорудуп турар.

Ол дайын өске улустарның дугайын чугаалаваска безин Францияның бодунда мырыңай нептерел чок болуп турар. Ол дайын «хирлиг дайын» деп ат-биле сурагжаан. Ол дайын француз улуска канчаар-даа аажок улуг түрегделдерни таварыштырып, французтардан улуг каража-когаралдарны болгаш чарыгдалдарны негээн. Оон туржук ооң чедишкин чогу болгаш перспектива чогу мырыңай илергей.

II.

Дайынны калбартыры азы тайбыңны катап тургузары

Индий-Кыдаттың улустарының национал-хосталгалыг демиселиниң чижээ төөгүлүг ужур-дузалы. Ол болза, колониалдыг дарлалдың адаанга турган черлерде улус массалар боттарының национал эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаары-биле көдүрлүп үнүп турар, аңаа бистиң үевисте улусту эрги амыдыралче дедир эвлдирип болбас, национал шимчээшкинни боо-чепсек-биле болгаш күчүлелдиң янзы-бүрү хемчеглери-биле базып болбас деп үвени көргүзүп турар.

Каттышкан Нациялар Организациязының Уставында «колония» деп сөстүң чогу, колониалдыг ёзу-чурумнарны хүлээп көрүп турар үүл чогу таварылга эвес. КНО-нуң Уставы бо талазы-биле Нациялар Лигазының Уставындан тодаргай ылгалып турар. Делегейниң бирги дайынының соонда хүлээп алдынган, Нациялар Лигазының Уставында колониялар, кайы-бир күрүнеге чагыртқан девискээрлер болгаш ол янзылыг үүлдер дугайын чугаалаарындан ыятпаан турган. Ынчаарга Каттышкан Нациялар Организациязының Уставында ол айтырыгны бир янзы көрүп турар. Ол үүл дээрге, КНО-нуң Уставы улустар аразының ол организациязынче доорадан деткиишкин турда, ам-даа туруп үргүлүлүп турары билдингир колониалдыг ёзу-чурумнарны узуткаар дээни ол эвес-дир. Ынчалза-даа Каттышкан Нациялар Организациязы Нациялар Лигазындан ылгаштыр колониалдыг ёзу-чурумнарның догуннаашкынын көргүзериниң харыысалгазын бодунга албаан, ынчангаш, ол чорук империализмниң агрессчи күштерин — герман фашизмни болгаш япон империализмни чылча шапканының соонда улустар аразының харылзааларында тургустунган байдалды чогуур хемчээлге көргүскен.

Делегейниң ийиги дайынының соонда колониялар дугайында айтырыг ол дайынның эгелээриниң мурнунда ооң турганынга көөрде, — бир янзы туруп келген. Ындыг турбуже, ону чамдык чазактар херекке алырын күзевээннер. Ынчалза-даа Индий-Кыдатка болгаш үүгле Индий-Кыдатка-даа эвес болуушкуннар хөгжүлдези колонияларда болгаш хамаарылгалыг чурттарда национал-хосталгалыг шимчээшкин өйү эрткен колониалдыг корумчурумнарже, колонияларда даштыкы тергиидээшкинни хевээр артырарынче карак кызыл дедип, тыртылып турар кижилер ону херекке алырын албадап турар.

Камбоджаның болгаш Лаостуң бистиң аравыста олуржуп турар төлээлекчилери маңаа чүве чугаалаанар болгаш оларның улустарынга Францияның чазааның тыпсып бергени ол хамаарышпас чорукка болгаш эргелерге оларның тааржып турарын бүзүредип турганнар. Ынчалза-даа ол медеглелдер улустарның боттарының херек кырында хөөннерин кандыг хемчээлге көргүзүп турары чигзиниишкинни болдуруп турар. Бир эвес бистер Кхмерниң, Патет-Лаонуң улустарының удурланыышкын чазактарының төлээлекчилерин дыңнаан болзувусса, бо талазы-биле эки билген турар ийик бис, ону кылыры ам-даа орайтаваан.

Вьетнамның баодайжы чазааның төлээлекчизи база маңаа чүве чугаалаан. Ол чазактың француз чазак-биле чорудуп турар чугаалажыышкыннары Вьетнамның хамаарышпас чоруун болгаш эргелерин хандырар ужурлуг деп ол бүзүредип турган. Ынчалза-даа ол медеглелдериниң үүү чүвеге үндезилетингени бистиң иштивистен кымга-даа тодаргай эвес. Өске талазында, Францияның чазааның аңаа көргүзүп турар деткимчези турза-даа, ол чазактың эрге хүлээлгези Вьетнамның девискээриниң үүгле улуг эвес кезиинге хамааржып турар деп үвени билир бис. Вьетнам улустуң болгаш ооң деткимчезинге даянып турар Вьетнамның Демократтыг чазаа кандыгыл, дээрге, ол бодунуң улузунуң демократтыг эргелери болгаш национал хамаарышпас чоруу дээш кайы-хире маадырлыг демиселди чорудуп турары калбаа-биле билдингир.

Бистер Индий-Кыдатта херектериниң боттуг байдалы-биле таныш ындыг кижилериниң үнүн дыңнаар ужурлуг бис. Чижээлээрге, апрельдиң 24-те Индий парламентиге дараазындагы санал-оналды чугаалаан, Индияның премьер-министри Нерунуң чоокта чаа медеглелиниң дугайын мен сагындырып көрейн:

«Индий-Кыдатта чөрүлдээ бодунуң тывылганының болгаш шынар-байдалының талазы-биле колониализмге удурланыышкынның болгаш удурланыышкынга базыышкынның чаңчыл болган методу-биле болгаш «хуваа база эргелеп чагыр» деп метод-биле удур туржурунуң оралдажыышкыннарынга удурланыышкынның шимчээшкини болуп турар».

Чоокта чаа Коломбога чөвүлел хурал болган, аңаа Индияның, Пакистанның, Индонезияның, Бирманың болгаш Цейлонның премьер-министрлери олурушкан. Ол чөвүлел хурал дугайында түңнел дыңнадыгда Азияның айытынган беш чурттарының премьер-министрлери «Женева чөвүлел хуралынга Франция ол Индий-Кыдатка долу хамаарышпас чорукту дедир эгиишкин чокка тыпсып турарын дыңнаткан турарын саналдап тур» деп чугаалап турар.

АҚШ-тың күрүне секретары Индий-Кыдатка хамаарыштыр боду сорулга салып турар хирезинде безин, Индий-Кыдаттың хамаарышпас чоруун боттандырарынга уткуштур баарының талазы-биле Францияның чазааның хүлээлгезиниң дугайында оңу аңаа дагын-дагын ажыы-биле сагындырар чорукка албадатырган. Чижээлээрге, мырыңай чоокта чаа, майның 7-де радио дамчыштыр чугаазынга «Французтар Вьетнамга, Лаоска болгаш Камбоджага долу хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайты бодунуң бодалын эң боттуг кылыр ужурлуг» деп ол чугаалаан. АҚШ-тың күрүне секретары безин Индий-Кыдаттың чурттарының амгы хамаарышпас чоруунуң боттуг эвезин тодаргай элдээртип турда, Вьетнамның, Кхмерниң болгаш Патет-Лаонуң улустарының хамаарышпас чоруунуң болгаш демократтыг эргелериниң дугайында айтырыг Францияның талазындан бодунуң таарымчалыг шиитпирлерин тыпкан азы тып турар дээр аянныг маңаа кылдынган ол медеглелдериниң ылаптыг өртекүнезин билип алыры биске берге эвес.

Бао Дайның вьетнам чазаан база төлээлекчилери мында олуржуп турар Камбоджаның болгаш Лаостуң чазактарын Франциядан аңгыда, 34 күрүнелер хүлээп көрген дээрзиниң дугайында маңаа медеглелдерни база дыңнадывыс. Бистиң чөвүлел хуралывыска чамдык чугааларга канчаарга-даа хөй нургулайында америк күрүнелериниң санынга хамааржып турар даштыкы күрүнелериниң талазындан ол хүлээп көрүүшкүннериниң ужур-дузазын янзы-бүрү арга-биле онзалап демдеглеп турган.

Ынчалза-даа айытынган индий-кыдат үш күрүнелериниң амгы эргечагыргаларынга хамаарыштыр ол дипломаттыг хүлээп көрүүшкүннер-биле байдал херек кырында кандыг болуп турарынче көөр херек. Ооң-биле кады бир боттуг фактының дугайында үүге ыытавайн турар чүве ийнен. Азияның чурттары ол чазактарны хүлээп көрген күрүнелериниң иштинде чок деп чугаалап болур тур. Индия-даа, Пакистан-даа, Индонезия-даа, Бирма-даа, оон туржук Филиппиннер безин ол чазактарны хүлээп көөрүн күзевээннер.

Кыдат Улус Республика кандыгыл дээрге, ол Совет Эвилели болгаш өске-даа элээн хөй демократтыг күрүнелер ышкаш дипломаттыг харылзааларны ол чазактар-биле эвес, харын Вьетнамның Демократтыг Республиказы-биле тудуп турар. Индий-Кыдатта байдалды хөй-хөй өске чурттардан дээре билир Азияның чурттары Францияның деткип турары индий-кыдат үш күрүнелериниң чазактары-биле харылзаалыг болурундан ойталап турарының ол фактызы таварылга эвес болбайн-аан.

Ооң-биле холбаштыр 1953 чылдың октябрь 27-де Францияның национал хуралынга Францияның премьер-министри дээрги Ланьельдиң бодунуң чугаазынга медеглели кичээнгейни хаара тудуп турар. Вьетнамда политиктиг байдалга хамаарыштыр ол «иштики вьетнам планда Хо Ши Минниң политиктиг дензизинге деңнежип шыдапкы дег ындыг политиктиг үүү-даа чүве турбайн турар» деп ол медеглээн. Индий-Кыдаттың улустарынга таарышпас болуп келген болгаш болуп-даа турар индий-кыдат эрге-чагыргаларны деткип турган хирезинде-ле француз чазак оларны боду безин бедин-биле үнелевейн турары ол сөстерден илдең-дир.

(Уланчылыг).

Даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралы

ЖЕНЕВА. **(СЭТА-ның тускай корр.).** Даштыкы херектер министрлериниң Женева чөвүлел хуралының май 14-теги ээлчеглиг хуралы В. М. Молотовтуң даргалааны-биле болуп эрткен болгаш аңаа Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

ССРЭ-ниң төлээлериниң баштыңы В. М. Молотов Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузар дугайында айтырыгның талазы-биле аңаа медеглел кылган.

Ооң сөөлүнде Бидо санал берген. Ол бодунуң чугаазын Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузарының айтырыының политиктиг талазынга болгаш делегейниң ол районунда байдалдарның хөгжүлдезинге хамаарышкан төөгүлүг фактыларга чоокшулаар күзел чогун бадыткаары-биле эгелээн. Индий-Кыдат айтырыының кандыг-даа боттуг анализинге француз төлээлериниң хөөн чок бооп турарын болгаш ынчангаш олар ындыг анализтен ойталап турар дээрзин Бидо ооң-биле база катап көргүскен.

Француз төлээлер В. М. Молотовтуң медеглелин өөренип көрү деп турарын, май 10-дагы хуралга болгаш Вьетнамның Демократтыг Республиказының төлээлекчизи Фам Ван Донгтуң кылган саналын оларның улуг кичээнгейлиг өөренип көргенин Бидо медеглээн. Фам Ван Донгтуң илеткээни кол принциптерин—тайбыңның, хамаарышпас, чаңгыс-аай чоруктуң болгаш демократияның принциптерин Францияның даштыкы херектер министриниң хүлээп ап турарын ол бүзүреткен. Ынчалза-даа, Бидонуң ооң сөөлүнде кылган чугаалары ооң бүзүредилгезинин анаа-ла бир каас-коя характерин илереткен.

Кхмерде болгаш Патет-Лаода национал-хосталгалыг шимчээшкин болза, «даштыкы халдаашкын-дыр» дээр бодунуң нүгүлүн Бидо база катап камгалаан. Бидонуң саналынга база катап көдүрүлген, фактыларга удурланышкак ындыг нүгүлдер болза, Индий-Кыдаттың бүгү үш күрүнелеринге тайбыңны оларның улустарының национал эргелерин хүлээп көөрүнге үндезилеп катап тургузар дугайында айтырыгны чугаалажырындан болгаш шиитпирлээриниден ойталаарынга француз төлээлерге херек апарган. Камбоджаның болгаш Лаостуң айтырыглары «Вьетминниң» (барыын чүктүң чурттарының төлээлери Вьетнамның Демократтыг Республиказын ынчаар адап турарлар) күжүн үндүрери-биле тургустунуп турар деп Бидо чугаалаан. Кхмерниң болгаш Патет-Лаонуң улустуң хосталга шериниң чепсеглелин дүжүрериң чедип алырын болгаш ол ийи күрүнелерге улуска улур ёзу-чурумну нептередирин француз төлээлериниң күзеп турарын ооң-биле Бидо база катап бадыткаан. Бир эвес шеригни үндүрериң оларның чазактары (Бидо маңаа Лаостуң болгаш Камбоджаның чалча чазактарын бодап турар) дилээр болза, ооң соонда ол күрүнелерден бодунуң шериглерин үндүреринге Франция белен болур деп Бидо чугаалаан.

Фам Ван Донгтуң саналдарының дугайын чугаалавышаан, Бидонуң медеглээни болза, «бүрүн эргезин болгаш хамаарышпас чоруун» Вьетнамның бүгү девискээринге Францияның хүлээп алганы үүгле баодайжы күрүнениң төлээлекчилери Вьетнамның ады-биле чугаалаар эргелиг дээн. Бидонуң ол медеглели болза, Вьетнамның демократтыг чазааның удуртулгазының адаанда чурттың бүгү девискээриниң дөрттүң үжү кирип турар болгаш ол чазак болза, Вьетнамның бүгү чонунуң тура-соруунуң илередикчизи болуп турарын көргүзүп турар фактыны хүлээр күзел чогун илередип турар.

Вьетнамның Демократтыг Республиказының саналдарында бүгү даштыкы шериглерни Вьетнамның девискээриниден үндүрерин чугаалап турар ийиги пунктуга хамаарыштыр Бидонуң медеглээни болза, «Францияның чазаа Индий-Кыдатка тайбыңны катап тургузарының айтырыын болгаш француз шериглерни Вьетнамдан үндүрер дугайында айтырыгны тургузар дивейн турар».

Вьетнамга бүгү ниитиниң хостуг соңгулдаларын ук черниң комиссияларының хайгааралы-биле чорудар дугайында саналды Бидо база хүлээвейн барган. Соңгулдаларны чүгле бүгү делегей хыналдазының адаабиле чорударын француз төлээлер чүүлзүнүп турар деп медеглээш, вьетнам улустуң тура-соруун хостуу-биле илередириниң Францияның чагырыкчы бөлүктериниң коргуп турарын Бидо көргүскен. Амгы үеде политиктиг эвес, а чүгле дайын айтырыы шиитпирлетинген турарынга күзелин Бидо илереткен.

Ол ышкаш дайын чорудулгазын Индий-Кыдаттың бүгү девискээринге харугда соксадыр херекке удурланып турарын ол илередип чугаалаан.

Дайын чорудулгаларын соксадыр дугайында дугуржулганың күүселдезин сагыырының магадылалын Женева чөвүлел хуралының киржикчилери күрүнелер хандырар дээр дугайында Бидо бодунуң саналын бадыткаан.

Бидо түңнел чугаазынга май 12-деги хуралга Идениң салган айтырыгларын харыылаан. Эң ылангыя соңгулдаларга хайгааралды тургузары-биле Вьетнамның Демократтыг Республиказының саналын ёзугаар тургустунар ужурлуг ук черниң комиссиялары тускай негелделер ёзугаар тургустунуп болур болгаш олар «бүгү делегей комиссиязынга» чагыртқан турар ужурлуг дээрзин Бидо медеглээн.

Ол хуралга Камбоджаның төлээлекчизи санал берген. Ол саналынга Камбоджаның чалча ёзу-чурумунуң Кхмериниң улустарының ады-биле саналдаар эргезин негээн мугулай негелдезин катаптаары-биле кызыгаарлатынган.

Хурал даргазы В. М. Молотов хуралды хаңбышаан, чөвүлел хуралдың киржикчилериниң аразында дугурушканын ёзугаар май 16-да хурал болбас деп чарлаан. Понедельникте, май 17-де кызыы составтыг хурал болурун айыткан.

Польшада шпион бөлүктү узуткааны

ВАРШАВА. Польшаның парлалга агентилелиниң меделеп турарын ёзугаар алырга, чоокку хүннерде Польшаның күрүнениң аныыл чок чоруунуң органнары чурттуң девискээринге хөделип турган разведканың шпион бөлүүн узуткаан. Англияда разведка школаларынга белеткелди эрткен болгаш Польшаже октатырган шпионнар ооң бажынга туруп турган. Тудуп хоругдаанналарының аразында—Збигнев Каминский, Богдан Лихолат, Петр Хойсан, Владислав Ныс, Евгенциуш Пташник болгаш оон-даа өске шупту 25 кижи шпион бөлүүнге киржип турары-биле буруудаттырганнар. Тудуп хоругдаттырганнардан 17 пистолеттер, хөй санныг оък-чепсек, хоранныг шилдер, хүлээп алыкчылыг болгаш дамчыдыкчылыг дөрт радиостанциялары, ооң комплексилиг артык кезектери, харылзаа тударынга хереглээн тускай демдектер, тускай фотоаппараттар, белеткеп каан шпиончу медээлер, хоозун документилер кылыр херекселдер, хөй санныг хоозун документилер болгаш справкалар, а ол ышкаш хөй санныг польша болгаш даштыкы акшалар тывылган. Шпион бөлүүнүң элээн каш кежигүннери мооң мурнунда гестапога ажылдап турган агентилер болуп турар. Ол бөлүк болза, Польшаның оран камгалалының, экономиктиг болгаш политиктиг амыдыралының дугайында шпион информациязын чыыр сорулгалыг турган. Аденауэрниң чазаа шпионнарга чуртталга бажыңнарын, транспорт чепсээн, дузалаар ажылдакчыларны удаа-дараа тыпсып берип турган.

Даштыкы төптерни калбартырын оралдажып турган шпион бөлүүнүң хоралыг ажыл-чорудулгазын узуткаан чорук чоннуң бедик серемчилелдиг болурунга дузалаан.

(СЭТА).

Чехословакияда чуртталга бажыңнарының тудуу

ПРАГА. Амгы үеде ажылчы чоннарга чуртталга бажыңнарын тутпайн турар ындыг үлетпүрлүг төптер Чехословакияда чок.

Беш чылдар дургузунда Чехословакияның ажылчы чоннары чаагайжыдыр туттунган 131 муң чаа квартираларны алган. Бо чылын база 40 муң хире өг-бүлелер чаа квартираларже көжүп кирип байырлаарлар.

(СЭТА).

Индияның премьер-министри Нерунуң медеглели

ПАРИЖ. Франс Пресс агентилелиниң дыңнадыын ёзугаар алырга, индий девискээрге шериг базаларын тургузарын индий чазак барыын таланың чаңгыс-даа күрүнезинге чөпшээревес деп Индияның премьер-министри Неру май 14-те парламентиге медеглээн.

(СЭТА).

Харыысалгалыг редактор **Д. О. БЕГЗИ.**

1954 чылдың ийиги чартыында „ШЫННЫҢ"

чагылгазын хүлээп ап турар.

ЧАГЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ:

Чартык чылда 26 рубль 10 коп.
Үш айда 13 рубль 5 коп.
Неделяда 5 үнер.

Чагылганы Тыва областың бүгү харылзаа конторалары, салбырлары болгаш агентилери хүлээп ап турар.

Ол ышкаш областың

„ТУВИНСКАЯ ПРАВДА",
„МОЛОДЕЖЬ ТУВЫ"—„ТЫВАНЫҢ АНЫЯКТАРЫ",
„СЫЛДЫСЧЫГАШ"

солуннарның чагылгаларын хүлээп ап турар.

СОЮЗПЕЧАТЬ.

Кызылдың күрүнеин башкы институду

заочный өөредилгеге студентилер хүлээп алырын чарлап тур

Институтка тыва дыл болгаш литература, физика-математика, орус дыл болгаш литература салбырлары бар.

Өөредилгениң хуусаазы 3 чыл.

Институтка киреринiң дугайында билдириишкиннерни 1954 чылдың июнь 15-ке чедир ортумак эртемниглерден хүлээп алыр. Заочный өөредилгениң салбырынга киреринi күзээннер институттуң директорунуң адынга дараазында документилерни чорудар:

Билдириишкин.

Автобиография.

Ортумак эртемни доосканының дугайында документизи (бодубиле).

Ажылдап турар черинден шынзылга.

3 фотокарточка.

Киреринiң экзаменнерин июнь 1-ден 30 -ге чедир, дараазында экзаменнерге чорудар:

а) **тыва дыл болгаш литература салбырынга:** орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), тыва дылга (бижимел-биле), ССРЭ-ниң улустарының төөгүзүнге (аас-биле), географияга (аас-биле);

б) **физика-математика салбырынга:** орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), математикага (бижимел болгаш аас-биле), физикага (аас-биле);

в) **орус дыл болгаш литература салбырынга:** орус дыл болгаш литературага (бижимел болгаш аас-биле), ССРЭ-ниң улустарының төөгүзүнге (аас-биле), географияга (аас-биле).

Хүлээп алдынган заочно өөредилгелиглер июль 1-ден 30-ге чедир баштайгы тургузулга сессиязын эртер.

Институттуң адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2.

ДИРЕКЦИЯ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин кудумчузу, бажын 7. ТЕЛЕФОННАРЫ: Харыысалгалыг редакторнуң 3—62, харыысалгалыг редакторнуң орулакчызының, партийжи амыдырал, культура болгаш амыдырал кылдыстериниң—3—88. харыысалгалыг секретарының 3—68, пропаганда болгаш агитация, кедээ ажыл-өгый, үлетпүр болгаш транспорт, чагаа кылдыстериниң 4—98, иштики информация, бухгалтерияның—3—65.

ТС—02001 Культура эргелелиниң типографиязы